

Ki írta a József császárt?

Bevezetés

(egy sikertelen pályázatról és a „névtelen” szerzőről)

Arany János Koszorúja 1864. ápr. 3-án¹ a következő kis tudósítást közölte arról az akadémiai ülésről, mely a Karácsonyi-díjra pályázó tragédiákkal kapcsolatos testületi döntést hivatott meghozni: „A közbejött húsvét ünnep miatt az akadémia hétfőn nem tartott ülést. Csütörtökön (márc. 31.) összes ülés volt, melyen a Karácsonyi díjra pályázott művek felolvasatottak a bírálói vélemény. Az előadó, Bérczy Károly lev. tag indokolt és terjedelmes jelentésében, megemlítvén a bíráló bizottság kebelében támadt véleménykülönbséget, mely szerint két tag a jutalmat (200 arany) a „József császár” című tragédiának kiadatni kívánta, de a többi három ember nem találta általános becs szerint méltónak a jutalomra; – elterjeszté először a kisebbség majd a többség indokait a darab mellett és ellen. Abban azonban mind az öt bíráló megegyezett, hogy a „József császár” című darab, mint sok tekintetben jeles munka, dícsérettel említessék...” A díjat hajszál híján elnyerő tragédia szerzője rögtön megindult a találgatás, ki írhatta e jeles művet, s a korabeli lapokat ma böngésző irodalmárnak feltűnt, hogy a legtöbb helyen ilyesféle megfogalmazásokkal találkozott: „József császár” szerzője *Beszélik, hogy a magvas drámát Madách Imre írta volna.*² Igaz, néhány nap elteltével a Magyar Sajtó³ „tippjét” átvéve Szász Károly neve is szóba kerül, mint lehetséges szerző, de a találgatásokra egyik illetékes sem felelt, s mivel *a jelítség levélek felbontás nélkül mentek tüzbé*, a megdicséret szerzősége, különösebb ellenkezés nélkül a (mennyiségben) nagyobb életművű Szász Károlynak tulajdonította az utókor, így például Szinnyei József bibliográfiája, vagy Beöthy Zsolt irodalomtörténete, továbbá a Szász Károlyról szóló tanulmányok jó része is.⁴

A hír, hogy Madách a Mózes után ismét sikertelenül pályázott a Karácsonyi-díjra, először meglepett, ám amikor a Pesti Naplóban⁵ elolvastam a fent említett Bérczy-féle jelentést, amelyben a dráma kiemelkedő voltát indokoló két pozitív véleményt sokkal hosszabban ismertetik, mint az elutasítókét, s amely több mint 60 sort idéz is a drámából – meglepő számomra valami sokkal erőteljesebb érzéssel alakult át. Úgy tűnt: ezeket a sorokat valóban írhatta volna Madách Imre is...

A *József császár*c. dráma kézírata két változatban is hozzáférhető: az OSzK-ban Szász kézíratai között, valamint az MTA Kézirattárában⁶, a pályázati anyagok között hiánytalanul fellelhető egy-egy öt felvonásos tragédia: a névtelen szerzője, idegen kézírásban beadott pályamű – ez a korábbi változat – majd egy, a bírálat alapján kiegészített, több száz sorral hosszabb dráma kézírata, Szász Károly kézírásában. Amikor az elsőként megismert pályaművet elolvastam, a Madáchra emlékeztető stílus rendkívüli módon hatott rám, valami izgalmos „déjà vu”-érzés hatalmasodott el

¹ Koszorú, 1864. ápr. 3. 14. sz. 334-335. l.

² Fővárosi Lapok, 1864. ápr. 7. 79. sz.

³ Magyar Sajtó, 1864. ápr. 8. 80. és Fővárosi Lapok, 1864. ápr. 10. 82. sz.

⁴ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* 1-14, 1891-1914. – 13. k. 427-437. l.; Beöthy Zsolt: *A magyar irodalom története*, 1893-95 – A magyar líra a forradalom után c. fejezetben, 480. l., Szász Károly drámatörténetében nem szerepel a cím, Novák Sándor: *Szász Károly élete és műve*c. tanulmányában (Mezőtúr, 1904) pedig mint elveszett dráma szerepel.

⁵ Pesti Napló, 1867. ápr. 2. 76. sz. Tárcsa: *Jelentés az 1864. évi Karácsonyi-pályázat eredményéről*. (Felolvasatott a magy. tud. Akadémia márc. 31-én tartott rendkívüli ülésén.) Ugyanez még: A MTA 1864. évi jegyzőkönyvei, *Tizenkettedik (összes) ülés: 1864. március 31-én. Kubinyi Ágoston úszótag elnökölése alatt. 92) szám* – 58-73. l. – A bírálati jelentés teljes szövege a tanulmányt követő 1. sz. mellékletben olvasható.

⁶ MTA Kézirattár RUI 4° 36/311.sz. és OSzK Kézirattár, Szász Károly drámái.

rajtam. Már a jelige is (egy Tompa-idézet⁷) Madáchot idézte. A dráma szövegének számítógépes gondozása során⁸ csak tovább „izmosodott” bennem a feltevés: ezt a romantikus történelmi drámát bizony Madách is írhatta volna, a stílus, a motívumok, a dráma cselekménye és Madách élete közötti párhuzamok, a helyesírás jellegzetességei és még számos apró momentum ezt sugallták. E dráma tehát mindenképp megérdemli, hogy felébresszük Csipkerózsika-álmából – noha els látásra az t nik valószínűk, hogy csak egy jelent s, Madách hatását els ként befogadó epigon alkotást fedezünk fel újra. Úgy t nik: Az ember tragédiája bírálatát 1863-ban fogalmazó Szász Károlyra akkora hatással lehetett olvasmánya, hogy tudatosan vagy öntudatlanul, szinte tökéletes másolója lett Madáchnak. Szász szerz ségét a második kézirat is igazolni látszik: hiszen ebben a szövegváltozatban, kiegészítve néhány új részlettel, a pályam szövegének nagy része is fellehet .

Ugyanakkor a kéziratok összevetése után is akad néhány nyugtalanító kérdés. Vajon – deklarált szándéka ellenére – miért nem adta ki, vagy adatta el Szász soha ezt a drámáját, holott a pályázat bírálatában leírt pozitív vélemény is segíthette volna, s azok a drámái, melyeket kiadott, vagy színházban el adatott, színvonalban alatta maradnak a József császárnak⁹? Miért nem ír e drámáról ifjabb Szász Károly drámatörténetében? Miért észrevehet en más stílusúak, Madáchra nem emlékeztet ek a második drámaváltozat kiegészít jelenetei? Miért tér el ily nagy mértékben a pályázatra beküldött els szöveg Szász többi m vét l nyelvében, költ iségében, eszmeiségében egyaránt, s mi lehet az oka annak, hogy Madách teljes drámai életm vében találhatunk, különösebb er feszítések nélkül felt n analógiákat a pályázati darabbal?

Ezekre a nyugtalanító kérdésekre kísérlem meg a választ megadni itt következ tanulmányomban.

---

⁷ *Tompa Mihály: Az özvegy és fia* c. balladájának 16. versszakát zárja e két sor: *Ah sors! lábaid alatt a szegény halandó / Olyan mint egy féreg!* Ez a jelige, amely a csatában egymással ismeretlenül szembekerül és egymást fel nem ismer , halálos párviadalt vívó két testvér sorsára utal, akár a dráma-cselekmény allegorikus el revetítésének is értelmezhet . A dráma két h se, szerelmük dacára ugyanígy szembekerül, s elpusztítják egymást. Az 1843-as akadémiai pályázatra beküldött két Madách-dráma jellegének hasonlóan allegorikus jelentést lehet tulajdonítani. Ugyanakkor köztudott az is, hogy Szász igen jó, baráti kapcsolatokat ápolott lelkészársával, Tompa Mihállyal....

⁸ El ször a pályam szövegét rendeztem sajtó alá, s ezt a bevezetés után közzéteszem. A bizonyíthatóan Szász Károly kézírásában fellelhet második és kés bbi szövegváltozatból csak az újonnan írt jelenetek szövegét és a kihagyott sorokat közlöm a *2. sz. melléklet*-ben. Hogy miért térek el a szövegközlésben az *ultima manus*-elvét l, ezt kísérlem meg kifejtteni majd a kísér tanulmányban.

⁹ A kiadási szándékról 1866-ban, feleségéhez írt leveléb l (1866. febr. 15., megtalálható a Nagyik rösi Arany János Múzeumban, 79.2.45. lelt. sz. alatt) értesültem, melyben arról ír, hogy a Heródes c. drámájával együtt lemásoltatta a József császárt. Ugyancsak e levelezésb l (79.2.77.) tudható meg, hogy a darabból jeleneteket szándékozik felolvasni a Kisfaludy Társaság ülésén. Ugyanebben a levélben közli azt a szándékát is, hogy a József császárt a Heródessele együtt beadja a színháznak el adásra. A Heródest be is mutatták – lényegesen magasabb színvonalú József császár nem került a m sorrendbe. Miért? Talán mégsem került a színház drámabírálói elé? A F városi Lapok 1866. ápr. 27-ei száma is tudósít arról, hogy Szász szándéka a Kisfaludy Társaság gondozásában *együtt* akarja kiadni a Heródest és a József császárt, s a lap jún. 2-i száma pedig arról, hogy Szász Károly a társaság máj. 23-ai ülésén két nagy „jelenést” föl is olvasott: *Egyikben József császár; Kaunitz és a magyar urak szerepeinek, másikkban Széchi Ilona és Hóra, a lázadó oláh vezér*: Ennyi a hír, s a Budapesti Szemle Kisfaludy Társaságról szóló beszámolójában is csak egy mondatot szentel az eseménynek Gyulai Pál (1866. XIX. füzet, 232. l.). E visszhangtalanság lehetett az oka, hogy a kiadott két színm egyike nem a József császár, hanem A lelenc (Flóra) c. vígjáték lett, az a dráma, amely a Heródes mellett szintén színre került 1866-ban. De lehet az ok más is...

A József császár cselekménye és történelmi hitelessége

El ször is, mivel ismeretlen drámáról van szó, magáról a cselekményr l és a legfontosabb jellemekr l szeretnék szólni. A cselekmény vázlatát többnyire Bérczy Károly jelentéséb l idézem¹⁰, hisz így egyúttal a József császár els , pozitív értékelését is közzétehetem. Bérczy szövegét meg-megszakítva, a cselekmény ismertetését kiegészítem azokkal a változtatásokkal is, melyek a 2. szövegváltozatban olvashatók.

Az 1. felvonásban József, még mint anyjával együtt uralkodó, gróf Falkenstein álnév alatt utazván, gróf Szécsy Ilonát apja ravatalánál találja, s reá ismer a n re, ki neki Rómában bokrétát dobott, s kit este a bálban percre újra látott, s hallotta e szavait: „Oh szeresd egykor hazámat.” – Józsefben ezen emlékekkel a szerelem fellángol, s im e percben j a tudósítás, hogy Mária Theresia meghalt, mire sietve távozik.

A Szász-kézirat az 1. felvonást szinte változatlanul megismétli. Valamennyit tömörít a hosszabb tirádákon, s mintegy 40 sort betold. Az új sorok kivétel nélkül er tlenebbeknek t nnek a régib l átvetteknel. Eszmeiségében e dráma a magyar-osztrák ellentétet er sebben húzza alá, kissé már-már mesterkélten.¹¹

Ismét Bérczy elemzését idézem: *A 2. felvonásban Szécsy Ilona közli nagybátyjával, Ghymes gróffal, hogy József császár szereti t, miért is Bécsbe készül, hogy ott a császár szívére hatva, vele a magyar haza jogát elismertesse is szereti; ugymond, a császárt, de jobban a becsületet, s még annál is jobban a hazát. Ghymes aggodalmaira és tartóztatásaira azt is kijelenti, hogy szeretni tud, de meghalni is, – és Bécsbe megy.*

Bérczy nem szól a felvonás els színér l, amely a császár fogadótermében játszódik Bécsben. Az új szellem , határozott, igazságos uralkodást hivatott bemutatni e jelenetsor, amelyben megismerjük a darab két fontos szerepl jét is: a konzervatív, József túlzó reformjaival szembe szálló, ám császárh tábornokot, Lascyt, s megjelenik az audencián Hóra, az oláh paraszt is panaszával. A 2. változat megcserélte a két színt, az els szín, mely Ghymes palotájában játszódik, s egy Bánk bánra emlékeztet összeesküv jelenettel b vült, a másodikból kimaradtak a kérelmez k (Vinterné és Sonnenthal) jelenetei. A József ellen szervezked magyar tábor figurái hazafias frázisaikkal, sematikus szerepeikkel mélyen alatta maradnak az 1. változatban megismert h sök megformálásának. A b beszéd „békétlenked k” kórusa csak azt éri el, hogy a nemesi ellenállás több hangon szólal meg.

A 3-ik felvonásban – idézzük tovább Bérczy elemzését – Szécsy Ilonát bécsi fényes termében találjuk, egy estélyen, melyre az el kel világgal a császár is megjelen. – Ilona tudja, hogy „neve Bécs ajkain forog, hogy becsületére otthon keresztet róttak, s ártatlanul eldobott neve díjában még semmit se nyert”. Ma tesz végs próbát, Józsefet arra bírní, hogy az ország jogait adja vissza, s csakis ez áron hódolna meg a császár szerelmének: ez azonban tíz év m vét, s szerinte milliók üdvét, javát nem áldozza fel szerelmének, s hogy e gyöngesség meg ne lépje többé szívé, Ilonát a vendégek el tt eltaszítja és meghélygezi.

A dráma 2. változata ismét egy szerepl vel és egy jelenettel megtoldja a pályam vet: Szász fellépteti Szécsy Ilona bátyját, aki felháborodottan számon kéri n vérén, hogy Bécsben a császár szeret jének tartják. A megaláztatást szóltanul viseli Ilona.

Ismét Bérczy Károlyt idézzük: *A 4-ik felvonásban József – ki szerz gyanítása szerint – Hórát az oláh lázadás iránt bizta volna meg Rosenbergt l megtudja, hogy Szécsy Ilona Zaránd megyébe vonult, meglöbben, s nehogy a szeretett n az oláhok dühének áldozatául essék, titkárá, Günthert, kir l tudja, hogy Ilonát szintén szerette, védirattal küldi utána. Günther épp akkor érkezik, mid n Hóra már megrohanva Ilona lakát, s társá-*

¹⁰ A teljes szöveg olvasható az 1. sz. mellékletben.

¹¹ A Szász-kéziratnak a pályam t eltér részei olvashatóak a 2. sz. mellékletben. A teljes Szász-kézirat gondozott változata is olvasható a mappában!

val verseng kié legyen a lány? A császár védlirátát Hóra koboltnak állítva, szétépi, s Ilonát ölelni akarva, az a tüssz b l kirántott késsel önmagát döfi át, bár el bb teljes resignatioval mérget vett. Günther halált kíván: Hóra halálra küldi t.

A 4. felvonás szinte megegyezik a két m ben, az átírás csupán egy romantikusan kés n érkező felment csapattal b vül: Szécsy Péter még találkozik haldokló n vérével és természetesen megbocsát, megtudván Ilona ártatlanságát. Bérczy ismerteti itt kissé hézagosabb a kívánatosnál: az említett Günther titkár a császár tábornagya, Lascy lányának, Eliznek v legénye. Eliz, a jóságos, ártatlan áldozat a 3. felvonásban tudja meg: Günther már nem t szereti, s ezért zárdába vonul.

Az 5-ik felvonásban – folytatja Bérczy – József beteg és megtört. Egyenként látja terveit meghiúsultát, s lelkét ezenkívül a Szécsy Ilona utáni bánat nyomja. Kaunitz j , és jelenti, hogy kilenc magyar megyében megtagadva a hódolat, s nyílt lázadással szegülnek a császári rendeletek ellen. – József szívéhez kap, s ájultan esik székébe hátra, majd magához tér; s a Kaunitz által bejelentett magyar különtség szöszölőjét fogadni kész, de el bb meghagyja titkárainak egy irat készítését, melyben visszahuz mindent, mit tíz év alatt tett, tavaszra pedig koronázást s az alkotmányra esküt ígér. – Ghymes gróf, a szöszölő, j , beszél, József felel, átadja az iratot, s nemsokára kimerülten meghal.

Így zárul a m meséje Bérczy megfogalmazásában. A Szász-kézirat, a 2. változat egy ritka ügyetlen rövid színnel toldja csak meg az egészet: egy fels magyarországi megyében a császár rendeleteit szabotáló, majd nyíltan megtagadó nemesek fecsegését, „kuruckodását” abból a néhány sorból növesztette a szerző, melyet korábban József császár vetett szemére egy audiencián a panaszt tev Ghymes grófnak.

A pályázati m cselekményét ismerteti Bérczy maga is érzi, hogy olykor túlságosan vázlatos, s kiemel még néhány, a cselekvényhez szorosan nem is tartozó jelenetet, melyek a m színvonalát tovább emelik. *Igy, mid n József, a jobbágyok terheir l személyes meggy z döst szerzend megfogja az eke szarvát; mid n a folyamodó különtséget fogadja; mid n az egyenes lelkü vén tábornagy Lascyval, a az udvaronc Rosenberggel, a számító diplomata Kaunitzcal társalog mind ez, bár a cselekvényt nem látszik el mozdítani; jellemének kidomborítására szolgál, s valóban látjuk is benne a határozottan haladó, egyénileg igazságos és népboldogításra törekv fejedelmet, ki a XVIII. század eszméit l áthatva, a cosmopolitizmus és a demokrácia alapján új állapotot akar szervezni.*

Itt szeretnék szólni a dráma cselekményének történelmi hitelér l, a történelmi alakok és a fiktív szereplők helyér l, súlyáról a drámában. A pályam bírálatának egyik kifogása

Egy dráma feltámasztása

(avagy miért érdemes a *pályam* szövegét kiadnunk?)

Miel tt felsorakoztatnánk érveinket annak érdekében, hogy eldöntsük: kinek tulajdonítható a József császár cím dráma szerzője, amelyik a Karácsonyi-jutalmat majdnem elnyerte 1864-ben, szólnunk kell arról, hogy miért a nyilvánvalóan első szövegváltozatot, a pályam vet tartjuk érdemesnek a kiadásra, s nem a Szász Károly által átdolgozott, kib vített második szöveget. Az ok igen egyszer : az első változat mind esztétikailag, mind kompozíciójában, nyelvében egységesebb, színvonalasabb alkotásnak t niki a másodiknál. A második szöveg, ahol átír Szász, szinte kivétel nélkül b beszéd bb, er tlenebb lesz, a kiegészítésképpen beleírt jelenetek pedig minden téren elmaradnak az eredeti m kvalitásaitól. Hogy ezt az olvasó is megítélhesse, a 2. sz. mellékletben ezeket a kiegészítéseket is közöljük. Véleményünk igazolására a következőkben ösz-

szehezonlítja a két dráma (pályam – P – és a Szász-kézirat – Sz –) szövegét, részletesen értékeljük, kommentáljuk az eltéréseket.

Csak P-ben szerepel a két kérelmez , *Sonnenhal*, bányaügyi referens és *Vinterné* A két epizódista jelenetét röviden (és igen stílustalanul) összefoglalja a Sz-ban Lascy tábornagy, tehát nevük és történetük bekerült a 2. változatba, de a falanszter szín „pályaválasztási tanácsadója” emlékeztet dialógusok nem.

Csak Sz szerepl i: *Galánthay Miklós herceg* , *Lajos gróf*, *Detrek y Pál gróf*, Ghymes gróf összeesküv -társai, *Szécsy Péter gróf*, Ilona bátyja, valamint az *els*, *második és harmadik nemes*. Az arisztokraták a Bánk bán békétlenked inek utánérzéseiként három jelenetben lépnek fel: egy idétlen 201 soros összeesküv jelenetben a 2. felv. elején (P-ben ennek semmi nyoma), csatlakoznak Ghymes grófhhoz s megszólalnak a császári audiencián a 4. felv.-ban (34 új sor), s résztvesznek egy vármegyei elégedetlenséget szimbolizáló 85 soros új jelenetben, az 1., 2. és 3. nemessel egyetemben az 5. felvonásban, melyet a P audiencia-jelenetének, Ghymes panaszának néhány sorából fejleszt (hígít) Szász Károly. Szécsy Péter gróf a teljesen felesleges szerepl , két jelenetben szaporítja vele a szót Szász: a 3. felv. elején egy 53 soros jelenetben szemrehányást tesz Ilonának, hogy a császár szeret je lett (ez a P-ben Ilona monológiájának néhány sorában sokkal szebben és hatásosabban olvasható), majd a 4. felvonás végén egy 34 soros jelenetben természetesen kés n érkezik a haldokló Ilonához, de id ben ahhoz, hogy még megbocsáthasson neki.

A szerepl k eltérései után vizsgáljuk meg a dráma változatok cselekményét, felépítését! Az *els felvonásban* f leg stíláriis jelleg ek a változások. Az *els jelenetben*, ahol az áruhás császár beáll szántani, s értesül az öreg Szécsy gróf haláláról, a P-ben 10 sorban jellemzi a császár a nyakas magyarokat. Ebb l Sz 4 sort megváltoztat, 4 sort pedig hozzátold. Érdemes egymás mellé állítani a két szöveg változatot: az *els a Madáchra jellemz szentenciózus stílus*, a költ jellegzetes ellentéteivel, a másik dagályosan kép gazdag, körmönfontan fellengz bölcselkedés:

Hát Szécsy halva? Nagy magyar, kemény
Nyakú volt, hallom. A végs magyar
Talán! S ha végs volna, úgy amint
Én értem azt: nem bánám! Büszke nép,
De büszkesége nem tart jó irányt,
Magasra tör, mig elfelejti, hogy
Nagysága lenn van, önmagában. Így
Nagy is, – kicsiny is. (*Fem*) / S Szécsy hát halott?

Hát Szécsy halva? Nagy magyar, kemény
Nyakú volt, hallom. A végs magyar
Talán, ki még anyámnak ellenállt,
Mint sziklak , olvasztó napsugárnak.
S az utolsó magyar ha volna, mint
Én értem azt: nem bánám! Büszke nép,
De büszkesége kincsét sz kkezün
Elzárja, hogy kamattalan hever.
Magának üdv, nem hasznos senkinek,
Másképp lesz ez még! (*fem*) / S Szécsy hát halott?

P 65. sorában a M-ra jellemz , gyakran használt régies határozószó-alak, az *egyiránt* szerepel, Sz ennek megfelel 68. sorában a modernebb, szokványosabb *egyaránt*. A második jelenet szinte megegyezik, P-b l 13 sort elhagy a 2. m , Sz mintegy 38 sorral b vül. Nem csupán a stílus lesz b beszéd bb és kenetesebb, de tartalmában, szellemében is változtat az átdolgozó. Rosenberg törleszked bb udvaronc, a magyarokról g gösen nyilatkozik az átdolgozásban:

Vagy nincs e hideg
Fogadtatásban része annak is,

Hogy németek vagyunk tán épen a
Császár szolgái? Óh, ez a nyakas
Magyar! Gyászába' sem felejt el
A gyűlöletét. Felsőged itt magát
Csak megalázza. Ily alattvalók
Miatt felejt, hogy császár?

Eszmeiségében tehát e dráma a magyar-osztrák ellentétet erősebben húzza alá, kissé már-már mesterkélten.

Maga József is modorosabbá válik a Mária Terézia halálhíre előtt, a magyarokat méltató dicshimnuszában. Már az első változat is csak egy magyar vágyálmot tükröz, a második már-már nevetséges:

1. - Én ne szeretném a magyart?
E szép országot, si koronánk
Gyémántkövét? E zöld bérc, völgy, halom
Dics smaragdját? Annyi drága vér
Piros rubinját? – E nagy nemzetet,
Mely önmagának töredéke még csak
S így is nagyobb egy félvel a többinél!
Melyet egészé tenni, legjavát
Mi most a porba van ledobva, új
Életre szülni hivatásom? – Én,
Én ne szeretném a magyart! Igen,
Szeretem és nagy – s boldoggá teendem:
Csak legyek én a császár!

2. *meg fogja érteni,*
Hogy a hazát szeretni a trónon is
Lehet; meg azt, hogy másképp is lehet,
Mint kik gondolják, büszke vérei!
Hogy én jobban fogom szeretni e
Dics országot, si koronánk
Gyémánt követ, e zöld bérc, völgy, halom
Dics smaragdját, annyi drága vér
Piros rubinját: mint magok, kik azt
Székeblen elkülönzik a világtól
S erőszakkal letörlítik. Holott
– Bár töredéke csak önmagának –
S így is nagyobb egy félvel a többinél!
Óh, ezt, ha senki más, de megérti,
S ha majd nagyobbá tettem nemzetét,
Honát dicsőbbé: akkor eljövök
Kezémbe elfogadni koszorúm!
Csak legyek én a császár!

A második felvonásban van a legnagyobb mértékű változtatás. A P két színét felcseréli Sz: míg a P-ben az első szín a császár audienciáján játszódik Bécsben, s a második egy felsőmagyarországi kastélyban, Ghymes gróf házában, Sz-ban a sorrend megfordul, melynek indokát nem nagyon tudtuk felfedezni. A P-ben tehát József császár uralkodói hétköznapijait jeleníti meg az első szín, amely öt jelenetből áll: Lascy, Günther és Rosenberg az 1., József és Lascy a 2., Sonnenthal és József a 3., Vinterné és József a 4. és Hóra és József párbeszédei az 5. jelenetben

hangzanak el. Sz-ban, mint a szereplőknél már említettem, kimarad a két első kérelmező, Sonnenthal és Vinterné jelenete, történetük az amúgy is szószátyár Lascy-jelenetet „gazdagítja”. Ugyanakkor amannak első jelenete elé még egy, a császár regnálását jellemző 34 soros párbeszédet iktat Rosenberg és egy másik udvaronc, Meerstroom báró közt. Meerstroom, aki a P-elhanyagolható, alig megszólaló epizódistája, itt a pletykaéhes bécsi udvar hölgyeinek, Khevenhüller és Thurn grófnéknak lesz férfi-párja, s a jelenetben megtudjuk, hogy Szécsy Ilona már a bécsi udvar felkapott, a császár által is látogatott szalonját vezeti. Tervük, hogy intrikáikban fel- és kihasználják a császárnak a magyar grófné iránt táplált érzelmeit – ám ezek az intrikák végül nem valósulnak meg: Ilona bukása és elűzése az udvartól a 2. változatban is József elhatározásán múlik, mint a P-ben. Rosenberg hasonlóan „udvari”, kissé komikus, fecsegő, finomkodó, francia szavakkal dobálózó, mint az első felvonásban, de szövegét nem érezzük olyan találatnak, mint a ravatal mellett. A biztosan Szász Károly által írt szerepből vítés utánérzés-szagú, ez az udvaronc már nem Lascy- vagy Kaunitz-formátumú, sokkal inkább az említett két pletykaéhes grófnő nívójára emlékeztet. Egy bizonyító részlet:

Halld tervemet. méltósága Thurn
Grófné neked nagynénéd. Nem sokat
Mondok: ha azt mondom, mit kimond,
Megáll; hová elmegy, tódul az
Egész világ. Magyar grófnőket egy
Kissé föl kell kaptatni; adni kell
Kezére, míg bemámorítja -
Felsége szívét; ez ha ingadoz
S határozásin egy kis bréche esett:
Lesz rá idő, grófnőnk a magosból / Alátaszitni.

A Sz 2. jelenete, Lascy megérkezése a palotába, az említett kérelmezők, Sonnenthal és Vinterné történetének elmesélésével bővül – de miképp... Az idő s tábornok úgy röhög a cseppet sem komikus eseten, mint egy viháncoló kamasz: egyszer en érthetetlen, hogy érthette félre az átdolgozó ennyire az eredeti jeleneteket. Menthetetlenül időtlen utolsó mondata:

Nevethettem, mikor a császár azt mondta: nekem is volt kisleányom, de meghalt szegény.
Hahaha!

Még egy változás a jeleneten, amely ismét csak feleslegesen ismétli az elhangzottakat: a P-ben a császár csak a negyedik felvonásban várakoztatja meg a magyar küldöttséget, a Sz-ban a teljesen váratlanul betévedő Kaunitz itt is szeretné a császárt rávenni a fogadásra, de hasztalan. Az elutasítás az eddigi ötleteket ismétli: a császár Lascy intését szajkózza (Aratni akarok, nem vetni csak stb.). A Hóra-jelenet nagyjából megegyezik, ám a befejezés ismét kiváló példája annak, hogyan lehet túlírni, tönkretenni egy drámai szituációt. A P-ben Hóra jelentkezése nyomán mint egy tragikus sejtelen, épp csak felmerül, ám szégyellni való ötletként jelenik meg a gondolat, hogy Hóra sereje egyszer a birodalom számára is kihasználható lehet:

Min
Ember! Mi szer! Látjátok ezt!
Jobbágy, s oláh pedig! Van-é nemes,
Nemesb e pórnál? Majd egykor, ha tán
Fegyverre lesz szükségem –

Szász az átírt változatban nem csupán megismétli a sorokat, de sajnos tovább is írja:

JÓZSEF *(magában)*

Magyarok

Kezemben a kés, nem vagyok fegyvertelen.
Vigyázzatok, ma még tirajtatok
Áll a szelid kegyelmet, vagy kemény
Kényszert akarni. *(főliad)* Óh uram, ne vígy
A kísértetbe! Isten óvjon ily
Iszonyu szükségét I.

Ez a József már egy másik ember: nem a nagy uralkodó, aki uralkodói céljait egyéni boldogulása elé helyezi, s ennek érdekében még Hóra felhasználása is felmerül benne – Sz-ban József már machiavellista vonásokat is kezd felöltetni.

A P második felvonásában a 2. színben ismerjük meg Ghymes grófot, az ellenállás vezetőjét, vele közli Ilona grófnő elhatározását: Bécsbe indul, hogy szerelmével a magyar érdekek elismerésére készítse a császárt. Az átdolgozásban a felvonás elejére került szín ment át a legnagyobb változáson. Az eredeti jelenetbe egy hosszú (201 soros!) összeesküvés gy lést applikál a szerző: a beillesztés ritka módon ügyetlen. Ilona, mint valami fogadott leány, mint valami cukros bácsi pártfogolta engedelmes kis védenc megérkezése után egy perccel, néhány mondat elhangzása után Ghymes „atyái” parancsát követve elvonul, hogy az összeesküvés urak nyugodtan tanácskozhassanak. A végén, hogy ne kelljen megmagyarázni a dolgokat, kiderül: Ilona kihallgatta (!) az urakat, s ez csak tovább erősíti elhatározását, hogy hajlítsa a magyarok pártjára Józsefet. A sémákból összeállított összeesküvés csoportban a bölcs vezér Ghymest egy bölcs alvezér, Örsy, egy lojális, császárhű herceg, Galánthay, egy ifjú, forrófejű forradalmár, Detrek y és a bólogató urak kórusának visszhangja egészíti ki. A jelenet valószínűleg a Bérczy-féle pályázatbírálat azon kifogását akarta kijavítani, mely szerint a császári önkényuralommal szembeszálló magyar mozgalmak csupán egyetlen személyben vannak képviselve. E hiányosságot ugyan megszüntette Szász Károly, de a hozzáírt részek (e jelenet, s az 5. felv. 1. színe) az átdolgozott darab leggyengébb részei lettek. Bizonyítékul idézem az összeesküvés megérkezése előtti indoklást: hogyan küldi el a gróf szinte az előző pillanatban érkezett grófnőt:

ILONA Bátyám, ha van, mi árvaságotat
Enyhíteni bírja, e jóságod az.

Légy áldva érte! Vendéged vagyok,
S ha hasznomat vehetné: leányod.

GHYMES Az,
Leányom. És hogy mindjárt megmutassam
Apai hatalmam: menj szobádba. Más
Vendégeket vársz atyád. Mit kérek
Beszélni fognak, nem neked való,
Szelid leánynak.

ILONA Elrémitsz.

GHYMES Ne félj,
Nem gyilkolunk, hadat nem indítunk,
Csak legföllebb – sirunk.

ILONA Ti? Férfiak?

GHYMES
Mint férfiakhhoz illik: vérkönyüket.
Eredj, eredj.

A 3. felvonás 1. jelenete Ilona bécsi szalonjában játszódik, eljött a pillanat, amikor a grófnő döntésre szeretné bírni a császárt, bízván abban, hogy annak szerelme kedvező fordulatot hoz

a magyarok számára József politikájában. Még úgy érzi, nem ért el semmit, s hírneve, becsülete egyre inkább áldozatul esik a pletykáknak. Ezt a helyzetet magyarázza túl Szász Károly egy új szereplő felléptetésével: Ilona bátyja, Szécsy Péter számon kéri testvérén a kényes helyzetet, de magyarázatot nem nagyon követel, s Ilona sem magyarázza meg viselkedését. Miért nem? Érthetetlen... Így viszont teljesen felesleges az 53 soros dialógus. A 3. felvonás további részeiben nem nagyon tér el egymástól. Csak a 2. változat kissé locsogósabb, vízeny sebb. A pletykaéhes grófnőnk tömör és tömény rosszindulatát, botrányéhségét ragozza tovább Meerstroom báró egy-két új mondata, Szécsy Péterrel és a magyar nemesi ellenállás alakjairól (Ghymes, Örsy) ejtenek el egy-két semmitmondó, felesleges mondatot stb. Az első műben Kaunitz epés megjegyzést tesz a grófnőkre, ezt ily naturalisztikusan bővíti Sz:

Ah, grófné, csak ezt
A két selyemhernyót akartam el-
Kergetni. *rízkefjék t lök. E'*
Rút állatok, harapni nem levén
Foguk, benyálazzák kezét s az is
Undort szül. Üljön mellém; nem vagyok
Olyan goromba én mindenkihez! (*Kurzív: Sz. „kiegészítése”*)

P egyik nyelvi jellemzője a szójáték, a tismétlés – Sz az egyik legjellemzőbb ilyen szójátékos részt virtuózan tovább akarja fejleszteni. Az eredeti P-szöveg sem túl szerencsés, de az átírás... Íme a két változat:

A cárnőben: hogy hűszövetkez,
Pedig magáért szűcselt, s érdekért
Hitet, becsületet levetkez.
Szegény törökben: hogy könnyen török.
Belgába': hogy parázsba hull tüze,
(4 azonos sor, majd) ...könnyen *török*;
*Holland*Belgában, hogy *hol láng lobog*
Az csak lidércs parázsba hull tüze;

A stilisztikai változtatások, a szinte mindig halványabb új megoldás olykor itt is tartalmi változásokat is hoz. Amikor a nemzeti függetlenségünket korlátozó Józsefnek Ilona elkeseredett szemrehányásokat tesz, szinte vádbeszédet tart, csak a Szász Károly által írt 2. változatban válik kimondottan a nemesi sérelmek, s nem az egész nemzet képviseljévé Ilona. Csak itt hangzik el ez a vád:

Te vagy
Ki egybecsünek állítád a vért,
Mely hont szerez, s a szolga veritéket,
Mely földet öntöz, hogy magot teremjen:
Midn egyenlívét d a nemest / S parasztot? –

A negyedik felvonásban a magyar küldöttség bebocsátásáért érvel Kaunitz szövegébe ír néhány többletsort Sz, majd a küldöttség fogadásának jelenetét változtatja meg alaposabban. Ghymes panaszát teljesen átformálja: 26 sort kihagy a P-ből (ebből 4 sort azért, mert az 5. felvonás elején ebből formálja ki az elégedetlenkedő magyar nemesség lázongását bemutató 85 soros jelenetet), 15 sorral pedig bővíti Ghymes szövegét. Ítéljük meg, melyik romantikus tiráda hatásosabb, szebb:

P: .....állunk itt: – atyánk,
 Királyaink utóda színe előtt;
 – Törvényeink nehéz sérelmeit
 Hozzuk föl panaszul a felség elé,
 Ki azok réül hivatva, most
 Saját jogát tapodja bennök el.
 – Nyelvünk panaszát, mely tördelve rezg
 Hogy számüzötten kell bolyongnia.
 A Kárpát alján, hol sok századig
 Virult s a törvényt zengte hantjain.
 – Személyeink panaszait, nemes
 Létünkre kik már-már odajutánk,
 Hogy házainkat – a nemes telek
 Dics jogát gúnyolva, – szám alá,
 Földünk határit holdak s lánc szerint
 (Óh, a valódi jelkép!) – íraták.
 De, óh, mi ez mind, minden bánatunk
 F kútfejéhez? – A felség feje
 Még koronátlan, – störvényeinket
 Esküje még meg nem pecsételé!
 S t, koronánkat, István szent jelét
 Mely annyi vészben óvta, mint ereklye
 Hazánkat: azt is elvivék hazúl;
 Jelül, hogy a jog, – melyet képvisel, –
 Nincs honn a honban s rejtve bujdokol!

Sz: Saját szívünk-sugallva szólalunk meg.
 Miért soroljuk újra s újra el
 Sérelmeink? Vérc sebünk .....
 Ám mindennap uj sebbel tetézi a
 Tegnap keservét. Most duló paraszthad
 Pusztítja Erdélyt – és kezünkbe nincs
 Fegyver megóvni a vérc hazát;
 Mert a hadakkal nem Országgy lés, a
 Felség parancsol, s az pusztulni hagyja
 Hazánk e szép részét, a gyilkosok
 S rablók kezén. Felség, irtózat ez,
 Mely gyors segélyt vár. Itt-amott a nép
 Zajg már, de még mi megbiztattuk a
 Királyi kegyel. Óh j jön nekünk
 – Mely igazolja biztató hitünket – / Jó válasz.

A fent idézett panaszra adott 30 soros császári választ is kihagyta a 2. változat, holott e válasz József rendíthetlenségének, sziklaszilárd jellemének legjobb bizonyítéka. Sz ehelyett a forrófej Detrek y már-már felségsértésnek min síthet megjegyzését toldja be, egy kicsinyesen fenyeget z császári válasszal együtt. Az idézet bizonyítja, hogy a Sz Józsefe más jellem: zsarnokibb, kevésbé fenséges, mint a P f h se.

(DETREK I Felség, e szivtelen gúny – annak ajkán,
 Kit l vigaszt reméltünk –
 JÓZSEF Mit! S te még

Vádolni mersz? – Mehetek. Majd ha láng
Borítja büszke palotáitok,
S szükségetek lesz a császárra, még
Nagyobb, mikép most: j jetek megint.)

A felvonás másik színe Ilona zarándi birtokán játszódik, a Hóra-lázadás idején. Ilona áldozatul esése, a menlevéllel érkező Günther kudarca a végkifejletig megegyezik a két változatban. Itt van egy-két olyan mozzanat, amelyek a P talán leginkább vitatható, legkényesebb része (a két lázadó vezér, Szalisz és Hóra ízléstelenül verseng: melyiküké legyen Ilona, majd a magát megmérgező, haldokló Ilonát Hóra még ebben az állapotában is meg akarja érszakolni), s melyeket az átváltoztatás is meghagyott. Kihagyja viszont a 2. változat Günther halálát: a titkár szerelmi vágyát a halott Ilona fölött (mintha a rabszolga szavait hallanánk a halott rabszolga teteménél), s Hóra ironikus kegyelmét – ehelyett itt csak egyszer leneszúrnak a titkárt. Pedig a jelenet befejezése végre a drámához méltó, emelkedett hangú és színvonalas volt a P-ben, bizonyítékul idézzük e néhány sort:

ILONA Készt a mérge! Készt olda föl! (*Lengy.*)
József! Hazám! Holtig szerettek! (*Meghalt.*)
HÓRA Meghalt! Mi kár! Szép volt s a vágy tüztét
Egy csókja sok lett volna oltani.
Tüzet lakának! Máglyán égjen el
Szép teste, hogyha itt nem éghetett
H keblemen! – Azonk l gyújtsatok
Három falut föl érte. Hadd legyen
Szép temetése!
GÜNTHER (*A halottra borulva.*)– Halva is mi szép!
Szébb mintsem élve! Mert el nem taszít!
HÓRA Hát ez mit rjög? Kergessétek el!
GÜNTHER Óh, öljetek meg, irgalom ha van
Még szívetekben!
HÓRA (*Vad gúnyal.*) Nem kívánsz-e mást?
GÜNTHER Csak a halált.
HÓRA Adjátok meg neki,
Amit kíván. A haldoklók utolsó
Kérése szent a keresztyén el tt.
Pedig hisz az oláh is csak keresztyén!
(*Ilona hulláját és Günthert kívánszik.*)

Ehelyett a befejezés helyett Sz-ben Günthert egyszer lenledöfik, az oláhok, Hórával egyetemben, mint a patkányok a süllyed hajóról, elmenekülnek a magyarok közeledésének hírére, s a felment csapatokkal érkező Szécsy Péter szerencséjére Ilonának, a mérge és a t r ellenére, sikerül oly hosszan haldokolni, hogy még meghallgathassa bátyja bocsánatkérését. A kissé nehéz feladást magyar f úr ugyanis csak most jön rá: n vére áldozat, holott annak titkos céljait már Bécsben is könnyedén kideríthette volna...

Az ötödik felvonás a P-ben és Sz-ban megegyezik. Különbség csupán annyi, hogy egy Szász egy kurta, 85 sornyi színt told be, a császár ellen lázongó vármegyék hangulatát illusztrálандó. A dráma ezzel a b vitésszel csak veszített – teljesen fölösleges minden szempontból. Befejezésül egy rövid ízelít : rsy gróf lecsillapítja a már lázadást fontoló Detrek yt. A „forradalmár” ilyen cikornyásan tesz le szándékáról:

Jó, bátya. Megnyugszom. Ne mondja senki

Hogy Detrek i önkényt t zbe fut.
 Csak azt ne kívánd, hogy még egyszer a
 Császár elébe menjek véletek.
 El nem tudom feledni gunyoló
 Szavát, a multkor. Aki úgy beszélhet
 A szenved khöz: annak nincs szive
 S ha van: kegyetlen, mint a tigrisé.
 Ha b sz szemét még egyszer úgy reám
 Villanni látnám, nem tudom, valyon
 Fékezni én is tudnám-é magam!
 De mindegy! Ugyis mind sikertelen
 Menéstek és jövéstek! Várhatok
 – Én mondom ezt most – míg rám j a sor.
 Kezet reá, öreg! – Halljátok ezt,
 Nemesek és polgárok? T relem, / Még egy kevésbé.

Az összehasonlítás alapján elmondható: a kétségtelenül Szász Károly alakította második szövegváltozat lényegesen gyengébb a pályázatra beküldött m nél, s ezért joggal dönthettünk az els változat sajtó alá rendezése mellett.

A közölt drámaszöveg gondozásával kapcsolatban szükségesnek tartunk néhány alapvet¹² itt megfogalmazni. Az Akadémia könyvtárában fellelhet pályam kéziratát a lehet legpontosabban írtuk át, de a helyesírást korszer sítettük mindenütt, ahol ez a korszer sítés a dráma jambikus verselését nem változtatta meg. Tehát a *cz* helyén *c* az *ak* helyén *akí*, a hosszú kétjegy mássalhangzót három bet *je gge*l írjuk, nem né *gge*l stb. Ugyanakkor nem változtattuk meg a ma már hibásnak számító hosszú, illetve rövid magán- és mássalhangzókat ott, ahol a verselési helyzet úgy kívánta, mint pl. a *roszabb, boszú, ahöz*, vagy a *becs let, bírú, ifjú, másíthatatlanú* szavakban. A 2. változat közölt jeleneteiben (ld. 2. sz. melléklet!) szándékosan nem korszer sítettük a csak Szász Károlyra jellemz hibás helyesírást, így maradt benne pl. a *fen, valyon, utánna* szóalak. (A helyesírási korszer sítés nem jelenti a szöveg stilisztikai átalakítását, nyelvi modernizálását természetesen. Az eredeti írásmód megváltoztatását, bizonyos helyesírási javításokat ugyanakkor többek közt azért megengedhettük magunknak, mert a pályam maga is másolat, idegen kéz írása. Nagy gonddal készült, valószínűleg nem sokban tért el az ismeretlen eredeti Szász- vagy Madách-kézirattól, de néhány helyen valószínűleg eltérhetett. Pl. a *magis, borozda* nyelvjárásias szóalakok sem Madáchra, sem Szász Károlyra nem jellemz ek...)

Argumentáció

(Ha Szász Károly írta volna a drámát, s ha Madách Imre lenne a szerz)

Mint a bevezet fejezetben elmondtuk, a József császár c. pályam szerz ségér l 1864-ben csak találgatások jelentek meg a korabeli sajtóban, mind Madáchot, mind Szász Károlyt „meggyanúsították” a pályázaton megdicsért, kiemelt, ám a díj megtagadása miatt mégis kudarcot vallott m szerz ségével. Tudomásunk szerint sem az egyik, sem a másik költ nem jelentkezett, s mivel az akadémia polcain porosodó kézirat a három napig tartó csoda után senkit sem érdekelt, a szerz ség kérdése kikerült az érdekl és homlokteréb l. Az a tény, hogy 1866-ban Szász fellép a József császár kiadásának szándékával (de ezt nem valósítja meg!), s a Kisfaludy Társaság ülésén

¹² Szövegközlési alapelveinket kifejtettük Madách: Az ember tragédiája c. m vénék CD- és könyvkiadásánál. (~ , Madách Könyvtár, 13. kötet: F szöveg, 14. kötet: Szövegváltozatok, kommentárok. Madách Irodalmi Társaság, Szeged-Budapest, 1999)

két jelenetet is felolvas bel le, továbbá hogy kézíratai között egy kib vített, átírt szöveg József császár is fellelhet , arról kellene, hogy meggy zzön, hogy a pályázó Szász Károly volt. Az új jelenetek eltér stílusa, tartalma, s a pályázat utáni másfél éves hallgatás viszont inkább kétségeinket er sít: vajon valóban írta – nem csupán *átírta, átdolgozta* a pályázati drámát?

Ezeket a kétségeket nem tudjuk eloszlatni akkor sem, ha Szász és Madách korabeli levelezését elolvassuk. A pályam re utaló gyanús jelek inkább Madáchnál vannak. Tudunk egy, a Mózes után írandó nagyobb dráma megírásának szándékáról. Nagy Ivánhoz írt levelében¹³ pl. 1861. dec. 23-án 1843-as *Férfi és n* c. drámája kéziratának visszaszerzését kéri az Akadémiától, s az egykori bírálatot is szeretné megkapni. *Most hasonló tárgy terve foglalkoztat* – írja, s a tervbe vett m r l a Horváth-Kerényi féle Madách Imre válogatott m vei-ben a következő jegyzetet¹⁴ olvashatjuk: *Minden bizomnyal a Tündérialom cím drámái költemény ötlete, amelyb l csak a tervezet és egy rövid töredék készült el 1864-ben* (MÖM I. k. 1053-1064). Véleményem szerint a Férfi és n témájához a József császár tárgya még jobban hozzáköthet – mindenképp lehetséges, hogy más drámára célzott Madách. Az adott id szakból meglehet sen kevés maradt fenn levelezéséb l, ám két Szász Károlyhoz írt levél¹⁵ is tanúsítja: Madách tervez színre lépni egy nagyobb m vel. Sztregován, 1863. febr. 1-én kelt levelében írja: *egy, most sajtó alá csiszolni kezdett m venet is annak idején nyakadra szándékozom küldeni baráti ítéleted s tanácsodat kikérend*. Szász örömmel nyugtázza válaszában az új munka elküldésének ígérését, s ezen felbátorodva 1863. márc. 18-ai levelében Madách ismét készül új m vér l ír: *Szíves ígéretdre nézve szavadon foglak, s mihelyt elkészülök most munkában lév m vennem, rád rontok minden szerénység nélkül, hogy én is igénybe vegyem azon becses id nek egy részét, mellyel te oly bámulatosan tudsz gazdálkodni, hogy mindennek jut bel le*. A film itt elszakad – sem Szász válaszáról, sem arról, hogy elküldött volna valamilyen nagyobb kéziratot Madách, nincs tudomásunk. Talán inkább a Karácsonyi-pályázatra adta be ismét m vét? És miután a három elutasító bíráló ezt írta: *A "Gróf Karácsonyi-jutalom" nem rendeli a jutalom kiadását a viszonylag legtöbb m nek, s t egyenesen megkívánja, hogy a jutalmazandó m önbecsileg is színi, drámái és formai tekintetben kít n m legyen. Ez igényeknek "József császár" minden díszéretes tulajdonai mellett sem félel meg* – az is elképzelhet , hogy a Mózes-bírálatra, vagy Arany Csák-bírálatára is érzékenyen reagáló, m vét t zbe vetni kívánó költ , aki 1864 áprilisában már nagybeteg, nem kívánta felfedni, hogy ismét csak egy félsíkert ért el a drámapályázaton¹⁶.

Az adott id szakból (1863-65) ismert Szász-levelek és Szász Károlyhoz írt levelek¹⁷ nem utalnak félszóval sem a drámapályázatra, annál több szó van bennük a költ 1863 végi – 1864

¹³ Madách Imre Nagy Ivánnak, Alsósztrégován, 1861. dec. 23-án. A kérés és az említés egy tervezett m r l, melynek Férfi és n -vel közös eszméi lesznek, egy következő levélben újból megjelennek: M. I. Nagy Ivánnak, Alsósztrégován, 1862. jan. 12-én. (In: Madách I. vál. m vei, Szépirod. Kiadó, Bp. 1989, 379-382. l.)

¹⁴ M. I. vál. m vei, Szépir. Kiadó, Bp. 1989, 514. l. – Hogy Madách 1863-ban már dolgozhatott egy nagyobb drámái m von, azt a következő , szellemeskedő Hölgyfutár-hír is igazolhatja: *Madách Imre hír szerint „Az ember comediója” című művön dolgozik, mely az ember tragédiájának mintegy ellendarábjá lesz. Ezután „az ember tragómediója” következik, melyre a mai id is elég példányt szolgáltat.* (Hf, 1863. nov. 17. 60. sz.) A hír oly makacsul tartotta magát, hogy még a Koszorú nekrológiába is bekerült: *Az egyszerre híressé lett költ ismét visszavonult falusi nagányába: csak egy pár széklőgályó értekezést írt s néhány lyrai költeményt bocsátott közre a lapokban. De folyvást dolgozott egy nagy m von, a „Tündérialom” cím n, melyet néhány pesti lap „Ember komédiája”-nak nevezett el. Ezel tt egy pár hónappal azt írta egyik barátjának, hogy is csak a lapokból tudja, hogy ily című m von dolgozik, az igaz, hogy ír valamit, de az nem az „Ember komédiája”.* (Koszorú, 1864. okt. 16, -U jelzéssel.) A nekrológiró is a Tündérialom keletkezésével köti össze az értesülést – ám véleményünk szerint ez a nagy m ugyanúgy lehetett valami más is, akár egy II. József I szülő dráma...

¹⁵ A három levél olvasható: M. I. vál. m vei, 401-404. l. –

¹⁶ *Csak végnapjai-ra tett rövid megjegyzésed b l azt olvasom ki, hogy biz abban ninc drámaiság – Már ez drámában nem csekély baj ám. Nincs nagyobb kalánítás, mint egy középszer m félmaradása. Kérek tehát, csak minél hamarabb t zbe vele, azonban az autodalé után is szívesen veendem rá néhány észrevételedet, mert abból csak tanulhatok jöv re* – Madách levele Arany Jánosnak 1861. nov. 2-áról. Vagy egy másik idézet: *Nem tartozom én azok közé kik fülöket a kritika el tt bedugják. Az ideí drámái pályázatban is Mózes-sel vettem részt, s oly teljesen meggy zött a bíráló bizottmány véleménye m ven hibás alapjánól, mintha bármí idegen m lenne* – Madách levele Szász Károlyhoz 1862. szept. 12-én. Ugyanez a formula jelenik meg a híres Erdélyi bírálatra válaszoló, egy nappal kés bb írt levelében is. (In: M. I. vál. m vei, 371., 392. és 393. l.)

¹⁷ Egressy Gábor 1864. febr. 24-ei levelében nyugtázza, hogy megkapta Szászról a Macbeth, a VIII. Henrik és a Téli regge fordítását. (A darabokat 1863 végén, a pályázat beadási határideje el tti id szakban fordította Szász Károly.) 1863-ban a Kisfaludy Társaság ülésén Egressy bírálta a korábban fordított II. Richárdot a színpadi nyelv

eleji leterheltségér l: elmélyülten dolgozik Shakespeare-fordításain, ezért is késik pl. a Csengery Budapesti Szemléjébe ígért Két éposz c. tanulmányával¹⁸. Vajon miért nem szól a pályázatról, amely ugyan nem nyert, de kudarcnak semmiképp sem nevezhet ?

Fel kell tennünk a kérdést: a bírálók nem ismerték volna fel a szerz t stílusáról, nyelvér l?¹⁹ A drámapályázatok incognitoját sokan nem tartották szerencsés megoldásnak, hiszen mint Vajda János²⁰ írta egy cikkében *a jelígs incognitos bíráskodás csak is ámitásnak nevezhet , miután az ismert írókat, ha nem egyébr l, nyelvük, el adásuk, szellemük után azonnal fölismerik az avatott bírák egy-két jelenet elolvasása után*. Nos, az újságírók a bírálati jelentés 60 idézett sora után gyanakodni kezdtek Madách, majd kés bb Szász Károly szerz ségére. Az „avatott” bírák ennyire botfűl ek lettek volna? Hiszen mind Szász, mind Madách m veinek ismerteknek kellett volna lenni el ttük (Szász írásainak még alaposabban), s a két szerz „bels körükbe” tartozott (Szász f ként). Ha tudják, ki a szerz , akkor sem adják meg a jutalmat, akkor, amikor a beküldött m tényleg kiemelkedett a többi közül? Lehet ilyen tökéletes, megtéveszt en madáchos epigon Szász Károly? És miért, milyen célból dolgozta át, b vította ki a pályam vet, ha mégsem adta közre?

Arra viszont található bizonyíték, hogy Szász Károly nem tiltakozott más névtelenül megjelent munka esetében sem azért, ha a megdicsért alkotást neki tulajdonították. A Kisfaludy Társaság 1866. évi költ i beszély-pályázatán Szász bíráló volt, tehát nem lehetett pályázó. Feleségéhez írt levelében írja a beküldött munkákról, hogy azok *Mind gyöngék, csak egy van mely igazán figyelmenre s szükség esetén jutalomra is méltó; kijavítva s csinosítva szép m verske lenne*²¹ Nos, a *Losárdi Zsuzsánna* kicsinosítva, névtelenül ugyan, de meg is jelent a Kisfaludy Társaság illetménykötetei között²². Talán csak a hiúságát ápolta, talán az éjjel-nappal dolgozó, mindenkit felülmúló termékenység költ nimbuszát próbálta ezzel megteremteni magáról? Nem tudjuk – az viszont tény: nem tiltakozott sem a József császár, sem a Losárdy Zsuzsanna esetében, amikor a lapok az m veként kezdték a pályázatokon kiemelt munkát emlegetni...

A keletkezési körülmények vizsgálata, a korból fellelhet dokumentumok tehát nem tudták eloszlatni kétségeinket: a József császár cím pályam vel nincs valami rendben. Változatlanul úgy éreztük: a dráma lehet Madách utolsó m ve éppen úgy, mint Szász Károly „madáchos” ihletés alkotása. A homályt oszlatandó, megvizsgáltuk a pályam szókincsét és stílusát. Abból a szempontból, hogy mennyire állnak közel a **szavak és a stílusjegyek** Madách, illetve Szász Károly más drámáinak jellegzetességeihez?

Hogy a benyomások helyett valami biztosabb támpontokat is kapjak, számítógépbe írtam egy szintén a hatvanas évtizedben született Szász-dráma, a Heródes²³ szövegét. A Madách Mózesével biblikus témája alapján könnyen összevethet tragédia csak a bibliai téma tekintetében

---

szempontjából – ebben a levelében a három új fordításról írja le kifogásait. (A levél megtalálható az OSzK Kézirattárában.) – A nagyk rösi Arany János Múzeum birtokában van Szász Károly 1069 db (!), 1863-1899 között írt levele feleségéhez, Bibó Antóniához. Nagyon sokszor számol be ezekben a levelekben irodalmi munkáiról, találkozásairól, a Heródes c. drámáról pl. sokszor és sokat ír – a József császár c. drámát csak 1866-ban említi meg el ször. A pályázatról egy sort sem találtam. Ez is különös....

¹⁸ Idézet Szász Károly Csengery Antalhoz írt 1864. ápr. 14-én keltezett leveléb l: *Ha jól emlékszen, Januárta ígértem volt neked, a Szemle számára Két éposz cím tanulmányom második részét, mely Firdülsi nagy époszát tárgyalja. S íme April vége lett bel le! Sok ok munkált erre közzé Novemberben, decemberben, januárban a Shakespeare-fordítások abszorbeáltak egészen; aztán kedvetlen voltam valamíhez kezdeni, arról is gondolkoztam, hogy ne írjak többé legalább pár évig. De végre is éreztem, hogy a félben maradt tanulmányal tartozom a Szemlének s az irodalomnak... (A levél megtalálható az OSzK Kézirattárában. A levél tíz nappal a Karácsonyi-pályázat eredményhirdetése után íródott!)*

¹⁹ A jelígs pályam vek szerz ít Szász is felismerhet nek véli, feleségének írt levelében (1867. jan. 17. – 79.2.124. sz.) az Er s szer hat c. vigjáték-pályázatról írja: *Sen a bírálók, sem más eddigelé nem is sejtí, hogy én is pályáztam a vigjátékra; ha csak a bírálók, olvasás után, meg nem ismerik m venet.*

²⁰ Vajda János cikkét ld. a Vajda kritikai kiadás VII. k. 66-67. lapján. (Akadémiai Kiadó, Bp. 1979.)

²¹ Bibó Antóniához írt leveleib l Nagyk rös, Arany J. Múzeum. 1866. I. 22. – 79. 2. 32. lelt. szám.

²² Idézet a F városi Lapok 1866. nov. 3. sz.-ból, 1031. l.: *„Losárdy Zsuzsánna” költ i beszély névtelen l (sokan azt hiszik, hogy Szász Károly munkája)... Szász elbeszél költeményeként tartja számon Beöthy Zsolt: A magyar irodalom történeté-ben, 480. l., Novák Sándor: Szász Károly élete és m vei c. tanulmányában (Mez túr, 1904) is.*

²³ *Szász Károly: Két színm*. Pest, 1867. I. HERÓDES, II. A LELENCZ. Kiadta a Kisfaludy-Társaság.

rokon a Mózes és részben a Tragédiával – szókinccse, cselekménye, h seinek jellemzése teljes mértékben eltér Madách szövegeit I és a József császár-tól is. Csak néhány statisztikai adat²⁴ ennek bizonyítására: míg a Tragédia szókinccsének 6,06 %-a, a Mózes szókinccsének 7,3 %-a, a József császár szókinccsének 7,15 %-a az összehasonlításra alkalmatlan, mert leginkább egyedi, az adott m re jellemz szerepl -megnevezés, tulajdonnév, vagy idegen szó (mint pl. a homouison) – addig a Heródesben ez az arány 10,68 %. Azoknak a közneveknek, összehasonlításra alkalmas „hétköznapi” szavaknak az aránya, amelyek csak egy-egy adott drámában voltak meg: József császár 3,85%, Tragédia 5,54%, a Mózes 4,1%, a Heródes 5,32%. Mivel a József császár teljes szókinccse a Tragédia szókinccsének 62,74 %-a, a Heródesé pedig 55,25 %-a, az azonos arányú szócsoporthoz, szócsaládok (mint pl. az *ad, át, adat, adó, adós, adózik* csoportja) a József császár esetében a kétharmadot közelítik meg, a Heródes esetében valamivel a felénél több szó kell egy-egy szócsoporthoz, hogy a szavak felhasználásának gyakoriságát tekintve statisztikailag valószínűsíthető vagy kizárjuk a szerzők azonosságát. A Mózes terjedelmében nagyon könnyen összevethető a József császárral és a Heródesével: a Józsefnél mintegy ezer szóval rövidebb, a Heródesnél ennivel több. (A négy dráma szókinccse kerekítve: a Tragédia mintegy 26 ezer, a József császár 16, a Mózes 15, a Heródes pedig 14 ezer szó.)

A József császárban és a Tragédiában – kissé önkényesen – 1116 olyan szócsoporthoz formáltunk, amelyekben közel 15 ezer (az egész szókinccs 89 %-a), illetve közel 24 ezer (a szókinccs 88,4 %-a) bizonyult azonosnak a másik dráma szavaival. A Heródesben csak 892 szócsoporthoz szerepeltek ezek közül szavak, s a kb. 12 ezer „azonos” szó a Heródes szókinccsének 84,1 %-a. A Mózes esetében a József császár 1100 csoportjából 950, a szókinccs 90 %-a volt azonos, a Heródesével viszont csak alig haladta meg a 80 %-ot a kb. 820 közös szócsoporthoz 11 ezernyi szóállománya.

Az ilyen szóstatisztika persze meglehetősen nagy szóródást mutathat, alig találhatunk olyan „arányos” szócsoporthoz, mint pl. az *egy* névelő / számnév esetében: a Tragédia 216, a Mózes 106, a József 147, a Heródes 115 *egy* szóalakját. Ugyanakkor a „szóródással” már nem magyarázható eltérések figyelhetők meg a Heródesben a két másikmal szemben. Vannak olyan szócsoporthoz, amelyekben a témával, tartalommal összefüggésben válik aránytalanná az egyes drámákban előforduló szavak mennyisége, mint pl. a *császár* (J: 83, E: 3, M: 0), vagy az *eszme* (J: 5, ET: 54 – de a Mózesben már arányos, hisz 4-szer szerepel!) vagy a *király* (H: 106, E: 12), de jó néhány adat inkább azt igazolja: Szász nem írhatta a József császárt, Madách viszont lehetett a szerző. Ilyen pl. A *rokonság szókinccse* (apa, atya, anya, öccse, bátyja, testvére stb.), ahol a Heródes óriási túlsúlyba kerül: 22 különböző szó szerepel benne 279-szer, míg a Tragédiában csak 14 féle

²⁴ *Az ember tragédiája, a Mózes, a Heródes és a József császár* szövegéből kivágtam a tulajdonneveket, a szereplők megnevezését, az idegen és nem magyar szavakat, a további szókinccset ábécé-sorrendbe rendeztem. Amikor ugyanaz a szóalak többször szerepelt, a szó után indexben az előfordulások számát írtam. Végül a négy dráma szókinccsét egy táblázatba egyesítettem, a *József császár* szavait *félkövérenel*, a *Heródesét d i l bet vel*, a Tragédiáét normállal, a *Mózesét félkövérenel* szedve. Egy minta az összegzés elején:

a 1436/ a 677/ **Á**2/ **a590/ a603/ abba/ abba'** *abban3/ abban6/* Abban7/ **Abból/** ablakánál/ Ablakba'/ *ablakhoz/ ablaknál/ ablaknál/ ablakok/* ablakomba'/ *ablakomból/* ablakon/ **ablakon/** *ablakon/ ablakon/* ablakot2/ *ábránd/ ábránd/ ábránd/ ábrándból/ Ábránddal/ ábrándért/* ábrándja/ **Ábrándjai/ ábrándjaid/ ábrándját/** ábrándkép/ *ábrándképeit/ Ábrándnak/ ábrándos/* ábrándos3/ *ábrándot/ ábrándozik3/* ábrándozni/ **ábrándozom/** *ábrándultam/ ábrándvilág/ acél/ acélba/* ácsorog2/ **ad/ ad/ ad2/ ad2/ ad3/** ad4/ *ád6/ adá2/ adá3/ adaját/* Adám/ *adásra/ adáz/ adáz4/ add5/ adó6/ addig5/ Adig5/* addig7/ **addig7/ adék/** *adhassak/ adhat/ adhat3/ adhatá/ adhatod/ adhatok/* adhatok2/ **adhatom/** *adhatunk/ adj/ Adj2/ Adj3/* adj6/ **adja2/ adja/ adja2/ adja3/ adjak/ Adják/ adjam/ adjam/** Adjatok/ **Adjatok/ Adjatok2/ adjástent/** adjon/ *adjuk/ Adjuk/ Adná/ Adná/* adnak/ **adnak2/ adnál/ adni/ adni/ adni3/ adni2/ adni2/ adni5/** adó2/ *adó/ adóját/ adok/ Adók/ adók3/ adom2/ adósa/* adót/ *adót3/ adott/ adott2/ adózni/ adsz/ adsz/ adta2/ adta2/ adta2/ adta2/* adtak/ **adtál/ adtam3/ adtok2/ adva/ adva2/ adva2/ ág/ ága/ ága/** ágai/ **ága/** *Ágnak/ agg/ agg3/ agg4/ agg6/* Aggály/ **aggályt/** *aggasson/* aggastyán2/ *aggastyánhoz/ aggodalmas/* aggodás/ **aggódj/ aggodjál/ Aggodni/** aggodom/ *aggódva2/ aggot/ aggot/ aggot2/ ágimon/* ágon/ **ágra2/ ágról/** agy/ **agy/ ágy/ ágy2/ ágya2/ Ágyába/** agyában/ **agyában/** *ágyadnál/ ágyához/ agyam2/* agyban/ agyart/ **ágyasa/ ágyasházba/ ágyasod/ ágyát/ ágyat4/ ágyba/** agyban/ *aggyal/ ágyhoz2/ agyon/ agyon2/ agyonszorít/* Agyonverém/ *Agyrémekek/ Agyrémit I/ ágyu2/ agyuk/ Ágyúra/* agyvel / *agyvel ben/* stb.

szó 163-szor, a Mózesben 15 féle szó 137-szer, a József császárban 13 szó 123-szor fordul el²⁵. Ha a biblikus témát is figyelembe vesszük, feltűn az eltérés az *Issten* szó tekintetében Szász és Madách között: a Mózesben 104-szer, a Heródesben csupán 13-szor szerepel. A Tragédiában 85-ször fordul el a József császárban is, amely nem kapcsolódik témájában, 33-szor. Ilyen aránytalan az indulatszavak²⁶ közül az *ah*, mely Tragédiában 81-szer, a József-ben 79-szer, a Mózesben 82-szer, a Heródesben több, mint kétszeresen, 192-szer szerepel, míg az *ah* esetében az első háromban 63, 44 illetve 47 el fordulást számolhatunk meg a H 8 *ah* alakjával szemben.

A szókincs összehasonlítása tehát, amelynek farsztó adatsorából csak ízelítést adhattunk itt, a Heródes és a Tragédia viszonylatában markáns eltéréseket mutat – ugyanakkor a József császár pályázatra beküldött első változata és a Tragédia esetében meglepően nagy azonosságot. Ha a szókincs helyett a teljes mondatokat vesszük górcső alá, számtalan **motivikus egyezést, hasonlóságot** lelünk a József császár és a Tragédia, vagy Madách más műve között. A Heródes viszont szinte eredmény nélkül fésültem át ezt tekintetben: a Tragédiával azonos képeket, hasonló fordulatokat nem nagyon találtam. Madách drámái és a József császár szövegében a számítógép segítségével 248 motívumot választottam ki, melyekhez összesen a József császárból 652, a Tragédiából és más Madách művekből 795, a Heródesből 280 idézetet vágtam ki, s a motivikus egyezések további gyarapításának csak az idő szabott gátat. (A Tragédiában 243, a Mózesben 201, a Heródesben 133 fajta motívum szerepelt a József császár 248 kiválasztott szavából²⁷.)

Ismerjük meg néhány jellegzetes típusát a motivikus egyezéseknek (döntve velünk a Madách-idézetek)!

- Eszméim élnek; – századév, amíg
Érvényre jutnak. Megtisztulva,
– *S fejl dmi látom szent eszméimet,
Tisztulva mindig*
- Nagy büszke úr volt, s oly lett, mint a pór.
Az úr s a pór – por volt s porrá leszen.
– *Mért él a pór? – a gúlához követ
Hord az er snek, s állítván utódot
Jármába, meghal.*
Mit érezek? – Pokolt!

²⁵ A leginkább aránytalan szócsoportok:

áld -oz. -at: J: 8 – E: 15 – M: 6 – H:3; *baj -nok:* J:12 – E:11 – M: 13 – H: 0; *becsül. -et:* J: 11 – E: 5 – M: 8 – H: 1; *beszéd, -get, beszéd:* J:36 – E:47 – M: 24 – H: 9; *boldog -talan:* J: 11 – E: 20 – M: 17 – H: 5; *bú, bús, -ong:* J: 8 – E: 7 – M: 7 – H: 0; *cél -oz:* J: 27 – E: 27 – M: 8 – H: 4; *dolog -gizik:* J: 18 – E: 19 – M: 7 – H: 4; *éj:* J: 12 – E:27 – M: 11 – H: 4; *ember:* J:33 – E:81 – M: 25 – H: 8; *érdelem -el:* J:12 – E:14 – M:20 – H: 3; *érez, ész és észelen:* J:17 – E:69 – M: 16 – H: 5; *fárad(t):* J: 5 – E: 13 – M: 5 – H: 1; *gondol(at):* J: 15 – E: 16 – M: 10 – H: 0; *hon:* J: 8 – E: 21 – M:8 – H: 3; *kegy, -es, -ez, -enc:* J:11 – E: 33 – M: 19 – H: 2; *kép(zel):* J: 18 – E: 24 – M: 10 – H: 5; *láng:* J: 18 – E: 10 – M: 6 – H: 2; *massze:* J: 4 – E: 8 – M: 11 – H: 0; *mosoly(g):* J: 5 – E: 11 – M: 5 – H: 2; *munka:* J: 15 – E: 22 – M: 5 – H: 1; *nenzet:* J:11 – E: 3 – M: 12 – H: 5; *nyer:* J: 11 – E: 16 – M: 16 – H: 7; *nyugszik:* J: 13 – E: 17 – M: 15 – H: 7; *sors:* J: 9 – E: 23 – M: 11 – H: 2; *tekint(et):* J: 10 – E: 23 – M: 9 – H: 5; *tű:* J: 24 – E: 19 – M: 16 – H: 7; *t z:* J: 13 – E: 18 – M: 9 – H: 1; *vész, -ül:* J: 9 – E: 13 – M: 8 – H: 1; *vendég:* J: 8 – E:4 – M: 6 – H: 0. (A Heródesben e 30 szócsoport szavai tehát 97-szer, alig több, mint háromszor átlagban szerepelnek, míg ugyanezek a J-ban 412-szer, átlag 13,7-szer, az E-ban 626-szor, átlag 21-szer, a M-ben 343-szor, átlag 11,5-szer szerepelnek, a szókincs terjedelmét nézve igen arányosan.

Kevesebb a Heródes javára aránytalan szócsoport. Ilyenek pl. a *hánt:* J: 10 – E: 13 – M: 4 – H: 17; *bizik:* J: 11 – E: 15 – M: 13 – H: 20; *boszú:* J: 7 – E: 2 – M: 5 – H: 21; *dics:* J: 14 – E: 16 – M: 6 – H: 30; *gomsz:* J: 3 – E: 4 – M: 12 – H: 14; *hazudik, hazug:* J: 7 – E: 12 – M: 3 – H: 21; *nyomor(ult):* J: 4 – E: 6 – M: 0 – H: 10; *üdv:* J: 7 – E: 8 – M: 3 – H: 11; *vád:* J: 4 – E: 6 – M: 2 – H: 24. Ebben a 9 csoportban az átlagos el fordulások a J és a Madách-drámák esetében ismét harmónikusak, a H-ben pedig kirívóan eltérnek. (J átlag 7,4, E: 9, M 5,3 szó – H 18,6 szó átlag csoportonként.)

²⁶ Ily aránytalan indulatszó még a *hah* J: 8, E: 7, M: 6 – H: 25, és a *hu* J: 16, E: 11, M: 15 – H: 2 el fordulással!

²⁷ A kiválasztott 248 szó – motívum – a J-ban összesen 1357-szer szerepelt, az ET 243 ezzel azonos motívuma (szava) 1889-szer, a M-sel közös 201 motívum 931-szer, a H 133 J-ral közös motívuma összesen 687 alkalommal fordul el az adott műben.

Az angyalok bukását! A nemes
 Szándék egéb I félreismerés / Poklába
 – *Azt nem bírhattam, vélte glóriája,*
Ett I pokolnak g ze undorít el. –
 E kézre annyi átkot szórtatok:
Hogy már nem is fér áldásokatok reá!
 Itt vérbe s iszonyba fül imám,
 S átokra válna!.... Mit is kérjek én / Istentül? –
És állsz felette végzete gyanánt,
Áldást vagy átkot szórva istenül rá
Láng az, mely emészt,
Átok nekem, csak másnak volna áldás,
Ha volna, akéhez világa érne. (Mózes)
Ne ülted asztalodhoz, hogy megszéd
Ebéled véle, mert áldást ha mond,
Átkot kíván reád, minden falattal, (Mózes)

Ezek az idézetek az azonos gondolatra, a szállóige-szer , aforisztikus megfogalmazás hasonlóságára és a Madách stílusára jellemző romantikus ellentétpárok feltüntetéseire példák. A József császárban gyakran találkozhatunk a Tragédia legfontosabb motívumaival is, itt csak hármat emelek ki, a *cél-küzdelem*, az *álom* és a *remény* motívumát. A Tragédia-párhuzamok itt el is hagyhatók.

– Felséges úr! Ne! – Mért e küzdelem
Mely célra nem, – csak sírhoz vezet?
 – Ezért bukom, nem mert gonosz valék,
 Csak mert a jót nem jól akartam. Az,
 Mi céljaimnak magva volt: megél
S kihajt, gyümölcsét meghozandja még.
 Tündér gyanánt,
Álom gyanánt t nék el.
 – Égi hang! Min t
 Álomban hall a lélek. Azt hívem
 Három nagy évig: álom volt csupán
A lény, a hang... Ma megtudám: való.
 Bátyám, ha bús hazád
 Kétségbesett sorsát megváltanod
 – Bár gyér reménnyel – egy parányi kis
 Sugár csillanna: mit tennél? Nem-é
 Érette adnál mindent, önmagad!
 Élted', szived'! S ha e reménysugár
 Futó lidércnek bizonyulna is:

Legalább ilyen érdekes a Tragédia egyedi szavainak felbukkanása a József császárban. A *honn* mint otthon (a Szász-kéziratban, a 2. változatban hiányzik!), vagy az *egyiránt* az egyaránt helyén (a Szász-kéziratban már az egyaránt szerepell), vagy a *porond* szó sajátos madáchi jelentéstartalma példa erre:

– Nincs honn a honban s rejtve bujdosok!
 –... *szép nejét meg bű emésztí honn?*
 – *A puszta ház beszéljen honn helyettem,*

- Mig majd hírem hozand vigasztalást. (Mózes)*
- Jobbágy s marha, egyiránt
Húzzák a jármot vig vagy gyász-napon.
- *Te elkényeztetett gyermek, ki bajt
S gyönyört szerezsz számomra egyiránt,*
  - ...a porondba sirt / Ásna, vagy elnyeli az óceán.
- *Mint bor, hogy végre, amid n kitisztult,
A földre öntsd, és bégya porond?
A nép kegyelmet nyert, s törvénye itt
Hever porondban, össze-visszatörve (Mózes)*

A példák sora még nagyon sok idézettel lenne folytatható, a motivikus egyezések bizonyító eljárását két másik Madách-dráma és a József császár egy-egy hasonló megfogalmazásával zárnam:

A sok dudva közt / A cédrus is led ljön? Vessen el
Száz visszaélés; rendén van; de a / Szent jog maradjon!

- *Nézz a bércek hegyében egy magas csert
Ha látod azt, hogy már nem áll, kid lt
Jer, nézd meg élek-e? Most menj fiam
S akaszd a szögre otthon karodat. (Csák 1843)
- Látod e fát / Amott a szirten – mely magányosan,
És büszke f velé néz a völgyfenékre? –
Kilátszik az jól táborunkba is
Nézd meg minden nap – s amid n led l...
Akkor lehajítja Mózes is fejét.*

A Tragédia nyelve híres a tömör, szentencia-szer megfogalmazásokról, e m b l idézzük talán a legtöbb szállóigét. Ha megismerné a közönség a József császárt, számos részlet pályázhatna ilyen megbecsülésre. A bizonyító anyag összeállításakor 42 hosszabb-rövidebb „szállóigéjelölt” részletet választottam ki, álljon itt egy tucatnyi bel lük:

Nyomorult / Nép nyomorultabb re!
Eh! Kérde-é a szív a nemzetet, / Fajt, nyelvet?

Volt-é szív oly nagy, mint övé vala:
Egész világ szerelme fért belé!

El bb / Vetés, az is módjával, jó id t
Várván reá; aztán napfény, es ,
- Még türelem! – s még úgy az aratás!

/ Jó volt, nyugodjék! – Én igaz vagyok.

N nem szerethet semmit jobban a
Becs leténél!

A macska játszik az egérrel így,
Játék egyiknek, a másnak halál.

Szegény, te mindig csak hazád ügyén

Csüngsz, tépel döl. Hagyd azt a férfiaknak.
Szeretni, ez az asszony végzete
Gyülni, vívni, férfi dolga. –

De ládd, amit József kezébe vesz:
Az mind török! Átok-fogott e kéz!

Bocsáss meg, jót akartam! Óh, hogy a
Pokolban annyi jó szándékú sül,
Ki a világot, ostobán, mer
Jó indulatból, vérbe, lángba dönté!

Mindegy: ma, bármikor,
A válasz egy, – nem engedek. Nem egy
Vonást! Hajoljanak, vagy törjenek. –

Minden lépten új
S új akadály; azokkal küzdeni;
A küzdelemben egyre bukni, – és
Nem únni meg; a Sysiphus követ
S a Danaidák hordaját lehet
Csak mérni hozzá!

Te s anyám, együtt
Egy cél, s nyomon menétek. Csöppre csöpp,
– Így szóltatok, – követ váj.

A motívumok²⁸ és a szállóige-gyanús, szentencia-szer mondatok f képp Madách Imre életm vével rokonítják a pályam vet, s ennek az összetev nek alapján úgy t nik: Szász Károly drámáinak és verseinek stílusától pedig idegen ez a dráma.

Talán még er sebb érvekkel szolgálhat a **grammatikai jegyek összevetése** a József császár, illetve Madách és Szász szövegeiben.

Madách hasonlataiban felt n en gyakran jelenik meg a *gyanánt* névutó, vagy az *-ul, -ül* határozórag tölt be hasonlító határozói funkciót, mintegy a *-ként* ragot helyettesítve. A *gyanánt* a Tragédiában 18, a Mózesben 6, a Csák végnapjai-ban 13, a József császárban 11, a Heródesben csupán 1 alkalommal fordul el ! A korábban az álommotívumra idézett példának (*Tündér gyanánt, / Álom gyanánt t nek el*) konkrét megfelel je is van a Tragédiában: *Nem is tudom, kívánjam-é hogy ébredj; / Hát hogya elhagysz, álmokép gyanánt?* Az *-ul, -ül*, mint hasonlító határozó ragja is gyakran felt nik Madách drámáiban és a pályam ben egyaránt – néha megdöbbsent hasonlóságokat mutatva. Egy példa: – *Elmje csont, s meleg / Szívének az van gátul. (J)* és – *egy ily nemes kebel / Csak gátjaul van s fel sem ismeri. (E)*. Az ilyen grammatikai eszközökkel létrehozott hasonlatok nem jellemz ek Szász m veire, noha egy-két el fordulást természetesen lehet találni.

Ilyen közös grammatikai jellegzetesség az egyszer jöv id gyakori használata is. Nem beálló melléknévi igenévként, hanem ragozott igében a József császárban 18-szor, a Mózesben

---

²⁸ A motívumok táblázatából a 3. sz. mellékletben még bemutatunk néhány példát a József császár és a Madách-dramák felt n hasonlatosságát igazolandó. Azoknál a szavaknál, amelyek a Heródes c. Szász-dramában is el fordulnak, a táblázat végén szintén közlünk idézeteket. Ezekb l is látható: sokkal kevesebb a közös szó, a szövegekörnyezet, a mondat, a stílus pedig egészen eltér a madáchi idézetekt l és a József császárból kiemelt idézetekt l.

20-szor a Tragédiában 34-szer, a Heródesben viszont csak 4-szer fordult el *-and* vagy *-andjel* jöv idej ige²⁹. (Madách archaikusabb nyelvi ízlését vélhetjük felfedezni a pályam ben!)

Az archaikusabb grammatikai jellegzetességek közül kiemelhet még az az E/2. sz. ragozott ige *-sz* személyragjának hosszabb alakja, az *-asz*, *-esz* (mint húzasz, szólasz, nézesz, leszesz), amely sokkal gyakoribb Madáchnál és a pályam ben, mint a Heródesben (J:6, E: 23, M: 10, H: 2). Az *-sz* személyrag gyakran egészen szokatlan mássalhangzó-torlódás részeként is felbukkan Madáchnál: *nézzsz*, *okozsz*, *szerezzsz*, *hossz*, s a pályam ben is: *hogyszsz*. Szász Károlynál nem található ez a típus. Madách drámáinak nyelvében felt n sokszor találkozunk az egyes szám 3. személy birtokos személyrag és a magánhangzóval kezd d határozóragok olyan, ma már szokatlan hangkapcsolatával, mint pl. *ideáljaul*, *végeig pénzeért*, *akkéül*, *maig* stb. Az ilyen hangkapcsolat a pályam ben is fellelhet : *véghatáraig* *végperveig* *vidtőjaul*, *maig* – igaz, a Tragédiához képest nem túl gyakran él ezzel a formával a pályam szerz je.

Néhány két hangalakú szó, f leg ige (*hagy-hagy*, *elvez-elvész*, valamint a *be* és *bé* igeköt , a *neken*, *vélen* határozószó stb.) hosszú magánhangzós alakja is ritkán használatos már a 19. század második felében, Madách drámáiban mégis gyakran él a régiesebb alakkal. A József császár arányai e téren is Madáchoz idézik, nem Szász Károlyt³⁰.

További közös grammatikai jellegzetességeket is meg lehet figyelni, így pl. igen érdekes a négy drámában a személyes névmások megoszlása, a Heródesben ugyanis mintegy másfélszer annyi az *én*, *te* , mint bármelyik darabban a másik háromból. Különösen érdekes megfigyelni a *mi* szóalak négyféle funkciójának (*mi*= 1. milyen, mennyire, 2. többes sz. 1. sz. személyes v. birtokos névmás, 3. kérd névmás, s végül 4. vonatkozó névmás) arányait³¹. Maga az összes el fordulás is aránytalan, hiszen a Tragédia 187 *mi* alakjának a József császár 104 szóalakja felel meg, a Mózesben 97-szer szerepel, ám ugyanez a Heródesben csak 48-szor fordul el . Alig háromszor eközül vonatkozó névmásként, a másik két m 40, illetve 19 és 16 ilyen el fordulásával szemben, s az els jelentés jellegzetesen madáchi stílusa, a “*mi sz k*, *mi gyarló látköröd*” típusú kett s halmozások szinte teljesen hiányoznak, míg a József császárban nemcsak, hogy el fordulnak, de gyakran a motívumok is egyeznek. A fent említett Tragédia-példa esetében a József császár következő sora: *Mi sz k keblük! Mi sz k agyuk!*

Ha a négy dráma jelz s szerkezeteit vizsgáljuk, ismét az el z ekben gyakran felvetett gyanúnk kezd er södni: a József császárnak sokkal több köze van Madách stílusához, mint Szász Károlyéhoz. Kiválasztva 50 melléknevet, jelzett szavaikkal együtt megvizsgáltuk ezeket a négy szövegben. Az 50 jelz mellett 245 féle jelzett szó (ebb l 15 a személynév, mint pl a *vén Hadik*) állt a József császárban, 375 féle (ebb l 11 személynév) a Tragédiában, 174 féle jelzett szó – de csak 42 jelz , 8 nem szerepelt – a Mózesben (5 személynév mellett). A Heródesben már viszont csak 32 jelz volt meg az ötvenb l, 134 jelzett szóval, amelyb l viszont 25 (!) volt a személynév (mint pl. *jó Makkabik*, *Salomé*, *Heródes*, *Sósius* stb.), s 12 jelz esetében nagyon er teljes arány-

²⁹ Példák a négy drámából: **J**: Remélhet -e még, / Hogy József enged, és hazánk jogát / *Elismerend!*; // Erzsikéd pedig / Ért ám sebekhez, óh, már sok sebet / Meggyógyított ; árvák, özvegyek / Jöttek, míg falun lakánk; talán / *Meggyógyítandja* a tiédet is! / **E**: Portested is *széthulland*gy, igaz, / De száz alakban újlag felélsz, // Vérünk b l új csatárok *sz letendnek*, / **M**: Hát hogyha, Mózes! – a halálra szánt / Nép nem *hagyandja*, mint buta barom, / Hogy mézszárszékre hurcolják? // Kezemben e szent törvény, mely paizs / Gyanánt *véland* mindig népemet – / **H**: Oh Salomé! mikor kezem’ el ször / Nyujtám ki érte, azt hívém, hideg / Szívvel *tudandom* t a többivel / Együtt, ha szükség lesz, megfojtani...//

³⁰ Egy kis szóstatistika bizonyítékul: *bé* (zárójeles szám: *be*): J: 4(30) E: 6(53) M:10(36) H:1(35). Az *ád*, *kel*, *lesz*, *neken*, *nekel* és a *vélen*, *vélen* stb. (zárójeles számok: *ad*, *kel*, *lesz*, *neken*, *vélen* stb.) esetében: J: 30(105) E: 80(158) M:57(113) H: 4(92).

³¹ A **mi** szóstatistikája, négy jelentéstartományban:

	J	E	M	H
1) mi=milyen, miféle, mennyire. Pl. Mi szép! Mi lárna ez?	24	86	30	14
2) mi=többes sz. 1.sz. szem. nm., ill. birt. jelz . Pl. a mi fiunk	7	15	20	7
3) mi=kérd névm. Pl. Mi történt?	53	44	31	24
4) mi=vonatkozó nm. Pl. Az volt, mi lelkesített.	19	40	16	3
össz.:	103	185	97	48

talanságok voltak Szász drámájában a másik három m höz képest³². Szász Károly a Heródesben tehát gyakran h seít „díszíti fel” különböz jelz kkel (a 25 személynév-jelzett szó mellett még 31 a köznévvvel jelölt, de szerepl re utaló jelzett szavak száma (mint pl. dics király) – ez lényegesen kisebb mértékben jellemz Madách drámáira. Szász jelz i között (és más mondatrészek esetében is) gyakran igen durva stílushatású szavak is el fordulnak, íme néhány „gyöngyszem”: *szennyes nép, büdös bogárraj, hülye nép, agy-fületlen, siket dísznő, tejszájú pap, undok pogány, ördög* stb.

Sajátos jellemz je Madách stílusának a fosztóképz s melléknevek (f leg a hosszabb -*talán*, -*telen* képz k esetében) kedvelése, számos, szokatlanul egyéni szóalak megteremtésével (pl. h stelen, rtelen, serénytelen, h telen, önzéstelen, fátalan, pártalan stb.). A vizsgált két Madách-dráma és a József császár teljesen arányos a -*talán*, -*telen* fosztóképz s melléknevek el fordulását tekintve, a Heródesben nagyon kevés ilyen szó van, s a Madáchra jellemz egyéni szóalkotás hiányzik³³.

Rendkívül aránytalan Szász Heródes c. drámájában és a Madách-drámákban a fels fokú melléknevek jelenléte: H-ben 2, E-ban 34, M-ben 10 *leg* szerepel, míg a J-ban 28 a fels fokú melléknév. De hasonló eltérések figyelhet k meg az -*e* illetve -*é* módosítószó alakváltozatok el fordulásaiban is, ugyanúgy, mint a már adatokkal is igazolt indulatszó-arányokban (ld. *ah ah lak*).

Érdekes összehasonlítani a pályam és a Szász-kézirat **helyesírását**. Az összevetés a megjelent m vekkel sokkal kevésbé megbízható, mint az egyéb komponensekben, hiszen a helyesírást a nyomtatásnál a költ kön kívülállók is alaposan átalakíthatják, gondoljunk csak pl. Az ember tragédiája els sajtó alá rendezésére, Arany János tevékenységére. A helyesírási jegyek vizsgálatánál felt n jellegzetességek tehát az eddigieknél kevésbé szilárd érveket szolgáltatnak akár az egyik, akár a másik költ szerz sége mellett. Mind a kiadott Szász-drámák, mind a két József császár-kézirat, mind Madách drámái szövegei gyakran élnek a magánhangzók, olykor a mássalhangzók id tartamának rövidítésével, vagy nyújtásával, különösen, ha a verselés úgy kívánja. Gyakori az -ít képz rövidülése, az -ul, -ül megnyúlása, *rossz* és a *hosszú* rövid sz-el szerepel. De csak Szász Heródes-drámájában és az József császár-kéziratában, a 2. változatban találkozhattam csak a ma meghökkent rövid *kün, fen, len, benszóalakkal* (ezek a szóalakok sok Szász-drámában így szerepelnek), ez sem Madáchnál, sem a pályam ben így nem lelhet fel. Szász helyesírásában még Madáchnál is pongyolábbnak t nik a kiejtés utáni kett zések hibás írásában (pl. *utáma*), a hiátustölt j kírásában (*hijába*) és az ly-j írása körüli bizonytalanságokban (*valyon, sulytha*). Ilyen jelleg helyesírási hibák nem találhatóak Madách szövegeiben.

Mindhárom dráma, a két József-változat és a Heródes is b ségesen alkalmazza a gondolatjelek között álló közbevetést, viszont Madáchnál alig található zárójeles megjegyzés a szerepl k mondatai között. Ugyanígy nem Madách-jellemz az ige el tt álló igeeköt levágása, sor végére kerülése – ilyesféle enjambement-nal csak Szász drámáiban találkoztam. Ez a két jellemz tehát inkább Szász Károly szerz ségét sugallja. Az aposztrófok módfeletti kedvelése Madách írásaiban is gyakori, de úgy t nik, a József császár kézirata gyakrabban tesz ki aposztróft, mint a Madách-m vekben azt megszoktuk. Ugyanakkor ebb l a jelb l a József császárnál rövidebb szöveg Heródesben több, mint kétszer annyi (93 a 43-mal szemben) található, mint a pályam ben – s ez a szerz k azonosságát kérd jelezi meg inkább.

Érdeemes összevetni a drámák d lt bet s részeit is: a helyszínmegjelölések, **szerz i utasítások** is sok mindenben árulkodóak. Ha a négy dráma szerz i utasításait vetjük össze,

³² Ezek a jelz k: a dics (J:5 E:7 M:1 H:13), dús (J:5 E:3 M:4 H:0), hiú (J:3 E:8 M:5 H:0), h s (J:1 E:3 M:1 H:7), jó (J:32 E:15 M:15 H:9), nemes (J:11 E:19 M:5 H:3), s (J:7 E:4 M:4 H:1), ridég (J:4 E:7 M:2 H:0), szent (J:18 E:30 M:21 H:3), új (J:4 E:34 M:14 H:0), vad (J:3 E:7 M:4 H:0) és vén (J:8 E:8 M:7 H:1).

³³ A fosztóképz s szóalakok száma: ET: 78, M: 37, J: 43 – H: csak 14, ebb l hatszor a *hirtelen* szó szerepel. A J-ban ilyen „madáchos”, egyéni szóalakok vannak, mint *közpöntalan, bajusztalan, segélytelen*.

egyértelmű, hogy a Heródes írójának mások az elképzelései a drámaírásról és a színházról, mint a Tragédia szerzőjének. A Heródesben szerzői utasítások mennyisége meghaladja kicsit a Tragédia ilyen jellegű szókincsét, holott a Heródes egész szókincsé alig több a Tragédia felénél. A József császár-drámák utasításai sem egészen arányosak a Tragédiával, annak közel 80 %-át teszik ki mennyiségben, a Mózes utasításaihoz képest pedig szinte kétszeresednek. A *féltre, fénn, magában* és a *gúnyal* utasítások esetében viszont a József császár és Tragédia szerzőjének azonossága teljesen lehetségesnek, nem is a statisztikai arányok, mint inkább a csak a közönség által hallható, *féltre, fénn* és *magában* kiszólások Madách drámáival való hasonlósága és a Heródesétől való eltérése miatt. Íme, egy példa:

JÓZSEF (*féltre*) Ez ! Mi rejtély! Erről ismerek rá!
 (*fénn*) Grófné, de mégis ismerős legyen
Vagy ismeretlen, arcunk és nevünk
 LUCIFER (*féltre*) Ez is jó és a büszke férfinemnek.
 (*fénn*) Üdvöz légy, szellem-testvér!
 SÁLOMÉ (*féltre*) Most itt az alkalom;
 Egy óra múlva kés ! (*Fénn*) Jól teszed:
 Hisz van fiad, más, bizton a tiéd,

Mégis, ez az a terület, ahol a pályázatra beadott mind leginkább eltér Madách drámáinak jellegzetességeitől: Madáchnál csak a Commodusban és a Csak tréfában zárulnak a felvonások függöny-nyel (pontosan: *a kárpit lefordul*), a jelenet, szín, változás megjelölés helyett *jelenések* szerepelnek a pályaműben, ez a megnevezés csak Madách zsengeiben fordul elő. Ugyanakkor, ha nem csupán ezeket a formásokat vizsgáljuk, hanem konkrétan összehasonlítunk szövegrészeket, ismét arra a következtetésre juthatunk, hogy a nem dialogikus szövegek tekintetében is némiképp Madáchhoz áll közelebb a pályamű, mint Szász Heródeséhez.

A párhuzamokat még számos szempontból lehet folytatni, igen érdekes például a Madáchcsal közös műveltséganyag szavainak felbukkanása a J-ban:

Csak pusztá ember: eszme, gép, alany, –
 Ez a Voltaire és a Rousseau embere,
*Üresh, s ruszabb a Pláto emberénél*³⁴ ;

vagy a hármas költői kérdés-halmazok. Ím egy-egy példa:

– Ez a tekintet, mely biztat, és tagad?
 E kéz, amely von és mindig eltaszít?
 Ez elmebontó, lélek-veszt mosoly?
 – *Hol a magas, mi vonz? a mély, mi rettent?*
Hol életünknek édes tarkasága?

Madách stílusának egyik jellemzője a szóismétléseken és tismétléseken alapuló, gyakran ellentétpárokat felvonultató hatásos megfogalmazás – az itt következő Madách-idézetek megfelelőit a József császárban megtaláltam – a Heródesben nem:

Ah *érted-é* Abiram? én *nem értem* – –
 Lám, lám, mi *boldog a boldogtalan*,
Nem rettege haláltól. – Míg a *boldog*
Boldogtalan szünetlen *rettegésben*

³⁴ A J műveltségszavai (így pl. a Sisyphus, Danaidák, Babel, Plató, Rousseau, Voltaire, Vénusz, Junó), hasonló kontextusban előfordulnak Madách műveiben, ill. leveleiben is.

Azt már tudom: *szeretél, megsalódtál,*
Szeretted újra, s akkor már te *csaltál.*
Ismét *szeretted* – h sötét meguntad;

S mi *h* ifjúság tódul szüntelen
Az elhullott *h sők* helyét kitölteni

Koldisa *dísz*testvéreül kívánja.

Nem, nem, fiam, atyád h s, *gy zni fog*
Csak egy van, amit l t félthetem,
Hogy önmagát *nem gy zi meg.*

Egy véres ing! *Mért* volt az véres ing?

És *mért* nyújtotta épen nász alatt?

Mért mondta "jaj nekem" mid n Herakles

El nem fogadta? *Mért* kiálta egyszer:

"Te fogsz szeretni még Herakles engem"

Láttatni volt ott, s *látni*s talán.

Énvelem

Jól *bánt* az úr, a tisztartó se *bántott,*

Mért *bántanámén!*

Szivem! Kemény próbán vagy! Isten, ember

Nem várja t led, hogy még *gy zni tudj.*

– *Vagy gy zz, de gy zd magad' meg* –

Felség! Az örvény *széle*hez jutánk,

S *széle*gvenéz szemünk belé

Merte mohó sietség? Minden ót

Egyszerre *mért* rombolni szét? Tüzet

Mért *szítni* minden oldalon? Magunkra

Uszítni minden érdeket, s akár

Szent volt, akár nem, *feltaszítni? Mért?*

Reményit, mit diéta s úr

*Megsalte*zerszer, nem *csalod te meg*

Imáit, az istentül annyiszor *meg*

Vetteteket, te vissza nem veted!

a holt szemet *húny,*

Mire az él nem *húnyhatszemet.*³⁵

A romantikus képalkotás, Madách nagy stílushatású körmondatokban megnyilvánuló összetett hasonlatai megjelennek a J-ban is – példaként figyeljünk meg a Csák végnapjai-ból néhány sort, s pendant-ját a J-ból:

– *Gúnyolsz megint és én mint gályarab*
T' röm szeszélyed s fél nem lázadok,
Pedig tapintsad a vért karjaimban,
Láncát szakasztott rültként rohan,
S reszkess, ha egyszer megkér, hogy mit üldöd.

– Úgy csak hurcolom,

Mint gályarab, a rákötött golyót,

Amíg leroskad – s a porondba sirt

Ásna, vagy elnyeli az óceán.

Mindegy neki; – bizony, mindegy nekem is.

nincs! Let nt az égr l, mint lidérc

³⁵ A hasonló szó- és t ismétlések idézését még szintén nagyon hosszan lehetne folytatni.

A ködben: az volt! –

Ezek a romantikus képek Madáchnál is, a József császárban is ellentét-sorokra, a pozitív és negatív pólusok s r változtatására épülnek, miként a következő példákban láthatjuk:

*Hogy megbékéljen, túl kemény valál,
S túl engedékeny arra, hogy kivesszen
Nem értjük-é, hogy nekik az igazság
Mit nekünk tenni mérhetlen hiba?
S mégis biztassuk csillogó szavakkal,
Ígérjünk mindent, bé nem töltve semmit?
Ne t kkel szurkáld – karddal vágj agyon.
Vele csak halni – élni nem lehet
Mi dísz nyerhetne a szörny oroszlán,
Ha egy egérkét eltapodna is? – (Mózes)*

Úgy, setétes éj;
Így, üdvadó fény; úgy, sivár nagy r;
Így, dús tenyészet.

Megértik, hogy dics
Jöv t teremték, néma múltjokat
Áldozva csak s avult jogcímek árán
A nagysághoz veszek jogot nekik.
Ha meg: poromban is megáldanak.
Ha nem: silány s sz kkeblü érdekek
T lem hiába vár, – s nem érdemel
Kiméltetést.

Óh, hagyj el engem! Veszni hagyj! Minél
Jobb vagy te: én annál rosszabb vagyok,
Mikor te angyal: ördög akkor én,
Ha vádra nyílnak ajkaid: megölsz,
S ha megbocsátasz: én elkárhozom!
Ezért bukom, nem mert gonosz valék,
Csak mert a jót nem jól akartam.
A macska játszik az egérrel így,
Játék egyiknek, a másnak halál.

Nagyon sok hasonlóságot fedezhetünk fel a Tragédia nagy tirádái, mondatépítése és a József császár körmondadatai között. Nem csupán a szenvedélyes, patetikus monológok esetében – érdekes összevetni az ironikus részleteket is, pl. a Nyegle, vagy a búcsúcédulás barát „árúajánlata” párhuzamba állítható a Józsefet incognitóban tett országjáró körútján elkísér Rosenberg gróf komikus elégedetlenkedésével. Az udvaronc az utazás fáradalmi miatt így kesereg:

Jó, ízelíteni – mint a kaviárt!
De – rendes étkül! Szörnyőség: – gyalog
Naponta öt-hat órát; – éjszaka
Rossz szalmazsákon hálni, mely zörög
S mindenfel l szúr (s hogy tud rajta mégis
Alunni! Meg se fordul reggelig!)
S az ételek: – reggelre tej, belé
Aprítani rozskenyér! Ebédre hús,
Bab, kása, néha – pfúj – turóscsusza,

Rántotta; hol, – min t találni; nincs
Egy kis gelée, vagy dessert, semmi crème.
Ki látta ezt? –

Csak egyetérthetünk tehát az akadémiai bírálati jelentés³⁶ szerzőjének, Bérczy Károlynak véleményével, amely a következőket mondta a pályaműnyelvéről: *A diction általában jó és szép, feleköl, emelkedett, lyrai, gyors, ahol kell, s többnyire jellemző. A nyelv és verselés kevés kivétellel hibátlan, a jambusok könnyűek, tisztán és hangzatosan folyók.*

Az előző idézettel eljutottunk az összehasonlításban a **drámai helyzetek, a cselekmény egyes jelenetei**, egyes epizódok tartalmi vonásai között mutatható ki. Szász általam olvasott drámáiban (Heródes, Fráter György, Lelenc, István vezér, Attila halála, Bölcs Salamon) nem találtunk a József császárhoz közel álló, hasonlítható jeleneteket, ugyanakkor úgy érezzük: a drámai helyzetek, a jelenetek felépítése is jellegzetesen madáchi az első József császár-változatban. Mintha a falanszter szín tudósának „pályaválasztási tanácsadásán” lennénk a következő jelenetben, mikor a császár audienciáján egy kérelmező özvegy jelenik meg. Megjegyzendő: ezt a nagyon is Madách-ihletésű epizódot a 2. változat kihagyta, ám az eseményt elmeséli benne, valami komikus, gyermeketeg, hahotázó beszéd séggel Lascy tábornagy. Az átírt szöveg tehát tömörít ugyan, de mélyen alatta marad drámaiság és stílus tekintetében a pályázati műjelenetének.

1. változat (pályázati mű):

JÓZSEF

Úgy? – Hány gyermeke

Van, asszonyom?

VINTERNÉ

Két úrficskám, meg egy

Kisasszonyom.

JÓZSEF

Ah úgy, kisasszonya?

Volt egy leánykám nekem is; de már

Meghalt szegény. És úrficskái, mily

Idősek?

VINTERNÉ

Húsz, s tizenhat évesek.

JÓZSEF

Azt katonának íratom. Emezt

Az ipariskolába.

VINTERNÉ

Óh, de felség,

Családom szemes.

JÓZSEF

Van birtokuk?

VINTERNÉ

Nincs, fájdalom – de rangunk –

JÓZSEF

Titulus

Sine vitulo.

³⁶ MTA jegyzőkönyv 1864 – 147. l., a pozitív értékelés az 148-153. lapon.

2. változat (Szász-kézirat)

LASCY

Hát még Winterné asszony nagysága! Akinek, mint maga mondta, egy Urficskája és két kisasszonykája van, kiknek kegyelempénzt kért. Urficskája! Meg kisasszonykájai! Nevethettem, mikor a császár azt mondta: nekem is volt kisleányom, de meghalt szegény. Hahaha!

A társasági intrikák, a szalonok világa Madách korai drámájának, a Csak tréfának legfontosabb cselekmény-elemei és helyszínei – ilyen tartalmú jelenetekkel is találkozhatunk tehát Madách drámáiban. Remekel a darab írója a drámai helyzet megteremtésében, s ez a 3. felvonás az érdekes, izgalmas, tömör, nyelvében hatásos társalgási színmű eszményének a legkiválóbb megvalósítása. De hasonlíthatók ezek a jelenetek a Kepler-szín udvaroncainak társalgásához is... József és Ilona szakítása Tankréd és Izóra reménytelen szerelmének h fokát idézi fel, Lascy tanácsai a császárnak a Mózes első jelenetét juttatja eszünkbe, s általában véve a pályamű olvasása közben nagyon gyakran az az érzése támad az olvasónak: ezek a fordulatok, helyzetek valahonnan a Madách-életből ismersek. Szász Károly drámáinak ismerete sokkal frissebb kelet, a József császár hatására kezdtünk ismerkedni vele. Hasonlóságot, azonos szerzőre való jellegzetességeket nem sikerült felfedezni...

A József császár c. pályázati dráma **jellemeit**, h sejt ismét a Madách-h sökhöz látjuk közelállónak. A szeretett, valaha szinte álomszerű körülmények közt megismert nem megtalálása, felismerése a Tragédia álomjeleneteinek Éva alakjait idézi, s a szerelmes, de egyúttal hazáját még jobban szerető nőalakja is Madách ismert jellemképlete: gondoljunk csak Mária királyné, a Csák végnapjai Erzsébetére, vagy Miltiadesz nejeire többek közt. A megalázott, eltaszított, becsületében kikezdett szerelmes nő alakja is ismerős a Csak tréfából (Bianka), vagy a Hétköznapi történet c. novellájának hősnője, Júlia; de a szerelmi csalódás és a hazafias célok megghiúsulása láttán magányba, zárdába vonuló Erzsébet királyné (Csák) alakja is eszünkbe juthat éppúgy, mint a konzervatív erkölcsi értékeket, királyi séget a szerelemnél, az életben maradásnál is többre becsülő márkini -Éva figurája.

A végső megoldásként, becsülete megvédéséért még öngyilkosságra is képes, önfeláldozó nő Madách drámáinak gyakori figurája, a Commodus Virginiáját, a Nápolyi Endre Sanchiáját, A Férj és nő Deieneiráját, s bizonyos elemekben a Mária királyné özvegy anyakirálynéjét, Erzsébetet, vagy a párizsi márkini t is idesorolhatjuk. De gyakori a Madách-drámákban a durva erőszak vagy a szerelmi ostrom miatt kettétört pályájú, fizikailag, vagy csak szellemileg megsemmisülő nőalak is: a Csák végnapjai Zách Klárájának és egész családjának a halál, Erzsébet királynéjának a zárdába, a Mózes Máriajának az örök prófétaasszony-sors lesz az osztályrésze. A dráma címszereplője pedig ugyanolyan „erőszakos népboldogító”, terveit mindenki ellenében is véghezvivő, fanatikus vezető, mint Mózes.

A Mózeshez hasonlóan epikus dráma hősnője jelleme is Mózesre emlékeztet: kérlelhetetlen elszántsága, konoksága, célratorése, „erőszakos népboldogítása” Mózes jellemét idézi – csak hogy József császár nem egy nép vezetője, hanem egy birodalomé, József-Mózes maga lett a „fáraó”, s törekvései kudarcra ítéltettek, bukása tragikus hősi méltó. A Madách-irodalom egyik gyakran felbukkanó megállapítása³⁷, hogy a Mózes-dráma *elítél mindennemű kiegyezési hajlandóságot, visszautasítja a nemzeti függetlenség és polgári szabadság mindennemű megsorbítását. A mű nem egyszer en allegorikus formában írt magyar hazafias dráma, hanem a nemzeti függetlenség elvének védelmezése mindenféle megalkuvással szemben. Nagy eszmei értéke, hogy döntő fontosságú történelmi időben rendkívüli elszántságra, bátorságra, a nemzeti és szabadságeszmények iránti rendíthetetlen hűségre és mindenféle ingadozással való szembe fordulásra nevel a nemzetet, olyan erővel, mint egyetlen irodalmi mű sem ebben az időszakban.* Horváth Károly gondolatsorát folytatva: ezt a korban aktuális mondanivalót, ilyen szuggesztivitással csak a József császár ismételhette volna meg – ha a színi kör bírálo bizottságokon kívül egy nagyobb olvasó- vagy színházi közönség is ismerte volna.

³⁷ Horváth Károly: *Madách Imre*, Bp., Gondolat 1984. – 260. l.

A pályam jellemeinek és a Madách h söknek „rokoni kapcsolatai” még sokáig bogozhatóak lennének, ám szinte ugyanennyire érdekes az a tény is, hogy a dráma szerepl i, egyes mozzanatai emlékeztetnek a Madách-életrajz egyes szerepl ire, eseményeire. A szakirodalomban nagyon sokan írtak Ádám, Éva és Lucifer **életrajzi forrás**aíróiról, de az egész életm vel kapcsolatban is párhuzamokat derítenek fel³⁸, bizonyítván e m ve lírai jellegét is ezzel.

Nézzünk meg egy néhány ilyen közös mozzanatot! Ilyen pl., amikor Mária Theresia halálhíre el tt a császárn és fia közti viszonyról beszélget gróf Rosenberg és gróf Falkenstein, azaz az inkognitóban utazó József. A beszélgetés mintha Madáchnak édesanyja iránti érzéseit, az anyai tekintély elleni elfojtott, szelíd lázadást tükrözné:

ROSENBERG egész
Utunk mi más: mint feledése annak
Hogy felséged a császár –?
JÓZSEF *(hívvel)* S nem vagyok!
Nem, nem, Rosenberg, császár nem vagyok!
Anyám a császár. Óh, volnék csak az:
Nem volna így sok! Ám a bécsi Burgban
Mindenki jobban császár, mint magam.
Kaunitz: – az! Anyámnak gyóntatója,
Komorna, udvarmester, — mind lehet
Császár, nem én!
ROSENBERG Felség! Igaztalan
Szavak, miket hevében ejt.
JÓZSEF Hevemben?
Nem, istenemre! Százszor gondolám
S meggondolám s meghánytam és vetettem!
Úgy van! – De jól van! A császár: anyám,
És annak adhat befolyást, kinek
Akarja, az se kérdés: fáj-e vagy
Nem fáj, fiának, hogy csak másnak ad!

A bécsi lány, akit apja, v legénye és a császár mindig Eliznek szólít, Güntherrel folytatott párbeszédében váratlanul, többször Erzsikédnek, Erzsikéjének nevezi magát. Mintha Fráter Erzsébet leveleinek zárlatát olvasnánk... És az ilyen, kisebb-nagyobb életrajzi vonatkozások, „véletlen” egybeesések felt n számban mutathatóak ki a darabban: a magyar nemesi ellenállás vezet jét Ghymes grófnak nevezi el a szerz – Madách nógrádi barátai közt találjuk a ghymes Forgách grófi családot, Szécsy Ilona neve mintha Szácsy Mária és Tündér Ilona kontaminációja lenne (lásd: A n r l, különösen esztétikai szempontból cím értekezést, ill. az utolsó dráma-töredéket, a Tündérálmot!), a f h sn Zaránd megyébe vonul vissza a megalázó elutasítás után – Madách els kötetében, a Lantvirágok-ban a szerz álneve a Zaránd; a szabadságharc bukása idején Madách Máriaát, fiát Huszár Józsefet és férjét, Balogh Károlyt 1849-ben oláh útonállók koncolják fel kegyetlenül, miképp Szécsy Ionát Hóra martalócai.

A pályam b l is kiolvasható tehát (véleményünk szerint) a h ség 48/49 szelleméhez, s a bíráló bizottság azon három tagja, akik elutasították³⁹ a József császár díjazását, bírálatuk beveze-

³⁸ *Andor Csahaj* Madách-életrajzában (Fekete Sas Kiadó, Bp. 2000) pl. A civilizátor cselédeinek megfelelő it is bemutatja Madách környezetében.

³⁹ *A bírálók bizottsága h Kemény Zsigmond tiszti tag elnökle alatt Jókai Mór, Gyulai Pál, Pompéry János és Bérczy Károly lev tagokból állott, kik az utóbbi választották tudósítót*– így kezd dik a jegyz könyv. Hogy a három elutasító vélemény Kemény, Gyulai és Pompéry véleménye lehetett, csak saját feltételezésünk. Hogy a jelentéstév Bérczy Károly értékítélete viszont a pozitív véleményt adó kisebbséghez tartozhatott, bizonyíthatja az akadémiai jegyz könyv

t jében éppen a politikai áthallások miatti elutasítás vádját szeretnék kikerülni. Ezért hangsúlyozzák, hogy a bírálók többsége *tisztán esztétikai szempontból indult ki*, s ezért bizonygatják, hogy nem vizsgálták: *vajjon József korát, mely oly közel van napjainkhoz, alakíthatni-e jobbra-balra elég szabadsággal s így eléggé költőileg vajjon e kort illet legjobban használhatja-e a költő azt az eljárást, mely a régi korszakokra nézve mindig megilleti, tudniillik oly tényeket is teljes szabadsággal fölvenni költeményébe, melyeket a történelem még nem hozott tisztába; vajjon e művészetben minden látszólagos objektivitása mellett nem foglal-e némi subjektív álláspontot, mely nem engedi, hogy rajza csak általában véve is összehangozzék a történelmi igazság szellemével?* A mai olvasónak erre az a gyanúja támad, hogy talán nagyon is kényelmetlen lehetett a József császár üzenete az irodalmi Deák-párt olyan prominens személyiségeinek, mint Kemény Zsigmond, Gyulai Pál vagy Pompéry János. Talán éppen ezért és éppen ezért fogalmazták meg az esztétikai kifogásokat olyan keményen, a valóságos hibákat felnagyítva, a dráma erőit csak tessék-lássék elismerve, hogy a József császár ne kerüljön napvilágra....

De térjünk vissza a Bérczy-féle jelentés pozitív oldalára. A tragikum mibenlétét a két fő szereplő jellemében vezeti le Bérczy. A dráma értékét talán legjobban ez a jellemzés foglalja össze, idézzük ismét tehát: *Mind a két (t. i. Ilona és József) lelkében megvan a küzdelem, Ilonában a női benső, József iránti szerelme és a hazaszeretet közt, ez utóbbi győz; – bár h. marad – odadobja hímnevét s a végső kísérletnél megbukva, éppen az, kinek h. n. szeret, tisztítja el és gyalázza meg becsületét feláldozva a hon ügyében semmit sem nyert; erkölcsi halálát a kedves kéz okozta, s habár most be is látja, hogy a n. kötelességei közt a becsület megővésénél nincs elbáboló, h. marad szerelméhez, de mindezt, mind a honért hozott áldozatát megsemmisültnek látván, nem akar menekülni a halál el, melyet közvetve bár; s nem szándékosan, ismét szerelme tárgya küld reá.*

József lelkében is folyik tragikai küzdelem – folytatja Bérczy –: szerelme és a kötelesség közt, melyet hite szerint népei boldogítására vezet cél elérhetése végett magának kitűzött. Ez utóbbi győz; politikai meggyőzésének feláldozza szerelmét, s hogy a gyöngeség – mint nevezi – többé meg ne lepje, meggyalázza és elzi magát a szerelme tárgyától. E seb folyton sajog szívében, égeti, gyötéri a tudat, hogy e n. erkölcsi megsemmisültét, s később halálát okozta, egyéni érzelmvilága tátongó r., melyet politikai kitűzött céljának áhított eredményével igyekszik betölteni; de ezen eredmény semmivé kezd oszlan, a beteg test és lélek küzd az áradattal, s az elfáradt élet utolsó percében kénytelen belátni, hogy minden, amiért egyéni hajlamait, lángoló szenvedélyét, boldogságát feláldozta, meghiúsult, s végre is kénytelen az engedelményre, melyet, ha egykor Ilona kérelmére megad, boldog lehetett volna. Ebből vezeti le a bíráló a főhős sorsának tragikumát: E jelenetek készítik el sorsának tragikumának átértésére, mi habár politikai céljainak meghiúsulása révén is történik közvetlen szemünk előtt, megérezzük, mint j. rögeszméje, vagy szerinte jó szándékának félreértése miatt, küzdelembe népeivel, mint hasonlít meg a birodalommal, a hozzá ragaszkodókkal, szíve mély hajlamaival, mint török meg s halálát – bár nem drasztikus közvetlen eszköz, t. r. vagy méreg idézi el – tragikailag meghatónak találjuk.

A tragikai küzdelem és bukás ábrázolását a bíráló Schiller Wallenstein halála című drámája zárásához hasonlítja, a *József császár szerelme* – írja – *a compositioiban s a jellemek rajzában hasonló objektív felfogás nyomán járt, melyen Wallenstein írja. A magában kis cselekvény itt is, ott is, a jellemek bensőszerűségéből foly, h. seik a kinek kitűzött cél felé haladva, s az útfokba eső akadályokkal küzdve, csalódva, bensőszerűen megszakgatva bukna el – s mi, ha tetteikkel hibáztatjuk is, belátjuk, hogy csak így, és nem másképp lehetett.*

A pozitív véleményt összegző rész egyetlen „kifogást” hoz fel a pályamű ellen, azt, hogy *a mese conceptiója Mühlbach hasonló című korrajzából⁴⁰ van véve, s hogy helyenként a drámában is a korrajz szavai, kifejezései fordulnak el.* A történelmi korrajz felhasználását azonban nem tartják nagy véteknek e bírálók, hiszen *csak annyit lehet mondani, hogy a pályamű alkalmasint nem születik, ha írójának Mühlbachot nem olvasta volna. Ilyen elzárások azonban sok jeles mű közzétehető már.* Az olvasmányok ilyen beépítése, tehát a szó szerinti idézés – s mellette ugyanakkor a forrás szabadon kezelése, átalakítása korjellemző, s jellemző Madách műveire is. Az ember tragédiája párizsi színének és Cormenin-Timon *Szózatok könyvec.* munkájának⁴¹ kapcsolata is jó példa erre. A nagyon is szabad,

utolsó, 93) pontja is: *Csengeri Antal r. tagindítványa folytán, utasító szabályul mondatott ki, hogy a bíráló bizottságnak ezentúl azon tagot, akit jelentéssel meghívunk, mindenkor a többséget képező tagok közl. választják.*

⁴⁰ Louise Mühlbach: *Kaiser Joseph und Marie Theresie. Kaiser Joseph der zweite und sein Hof* Berlin, 1859, Verlag Otto Janke.

⁴¹ Cormenin-Timon: *Livre des Orateurs*. Paris, Librairie Pagnese, 1859.

a helyzetnek megfelel en átalakított felhasználás a József császárra is jellemző: a Bérczy által is említett szerelmi történet lengyel grófnő jének, Wielopolszka Annának Szécsy Ilonává alakítása mellett számos ilyen vonást fedezhetünk fel a német regénybe belepillantva. Ilyen pl. az első felvonás áruház utazása, amely a regény 8., Gróf Falkenstein c. részében zajlik, Magyarország helyett Itáliába irányul; a császárt nemcsak Rosenberg, de Coronini gróf is kíséri; a gyász tárgya, akivel találkozunk, egy osztrák parasztházban felravatalozott kisfiú a regényben – míg a drámában Szécsy gróf, a megtalált titokzatos ábrándkép, Ilona apja; a császár Morvaországban, Liechtenstein herceg birtokán vette ki egy paraszt kezéből az eke szarvát és szántott néhány barázdát, a nevezetes eseményt a herceg márvány emlékművel örökítette meg állítólag – tudósít a regény, ezzel szemben a drámában az áruház császár látványos akciója Magyarország egyik felső megyéjében játszódik le⁴².

A források felhasználásának módja tehát Madách alkotó módszerére is jellemző, miként a szókinccs statisztikája, a motívumok egyezése, s némileg a helyesírás és a szerzői utasítások jellege is Madáchra emlékeztet. A dráma jellemeinek, mondanivalójának, Madách életére utaló párhuzamainak is van ilyen sugallata számunkra. Arra nincs bizonyítékunk, hogy Madách vagy Szász olvasta-e Mühlbach korrajzát (az idők szakszabán Luise Mühlbach korrajzait magyarul is közölték a lapok tárcái!), de mindkettőjük számára könnyen elérhetőek voltak a népszerű német írók korrajzai. A Szücsi-féle Madách-könyvtári jegyzékben egy meglepő összefüggésre is rácsodálkozhatunk: az egyik (elveszett) könyv címe *(Néhai Göttf. László háznapjének) Hóra pórhada (miatt esett romlása)*⁴³.

A pályamű írója tehát elttünk jelenleg ismeretlen. Szász Károly szerzőségét, mivel őt is „meggyanúsították” vele, mivel később átírta a drámát, olvasott fel belőle a Kisfaludy Társaságban, közölte kiadási szándékát, ki lehetne mondanunk – ha ki is adta volna a drámát, ha 1863-65 között egyetlen adatot, utalást találunk leveleiben, írásaiban arra, hogy írja e drámát, bántja a pályázat kudarca stb. (a Heródes egy év múlva szintén nyeretlen maradt a Teleki drámapályázaton, s Szász levelei tele vannak az ezzel kapcsolatos megbántottsággal). Szászt kellene a szerzőnek tartanunk, ha a pályamű és a hozzáírt jelenetek stílusa, nyelve között nem észleltünk volna ekkora színvonalbeli különbséget, ha következ drámája, a Heródes valamiben, akármiben is emlékeztetett volna a József császárra. Szászt kellene szerzőnek tartanunk, ha elkerülnek Madáchhoz írt válaszlevelei 1863 második felében, s ezekből a levelekből kiderült volna: Madách elküldött egy művet neki, amely nem a József császár, vagy beszámolt volna arról: nem halad, nem megy a tervezett nagy dráma írása...

A pályamű írója lehetett volna Madách Imre, ha a Mózeshez hasonlóan felfedi magát a sikertelen pályázat után. De tudjuk: a Mózes és az átírt Csák végnapjai kudarca is igen mélyen érintette és gyengének minősített műveit soha ki nem akarta adni. Kéziratvariánsait – maga vállalta – megsemmisítette, így sajnos a József császárról és -ből sem maradhatott fenn semmiféle vázlat, részlet, feljegyzés. Csupán a Madách-életművel, eszmeiséggel, nyelvvel, s t. életrajzzal is összekapcsolható elemek hosszú sora hozható fel érvként amellett, hogy ez a dráma akár Madách utolsó befejezett drámája is lehetett volna... Az 1862-64 közötti időszakból hiányzik egy teljes dráma, s bár a költő gyakran beteg, de nem jellemző rá valamiféle alkotói bénultság, s t. leveleiből kitűnik: egy új, nagyobb dráma írását tervezi.

⁴² Mühlbach regénye a 8. rész (Graf von Falkenstein) 1. és 2. fejezetében (Das Incognito, Nicht mehr als drei Schüsse!) szerepel az áruház utazás, a 635. laptól, a 8. fejezet (Die Prophezeiung) egyik jegyzete ír a 709. lapon Józsefről, a „szántóvetésről”.

⁴³ Ld. Szücsi J.: Madách Imre könyvtára. Magyar Könyvszemle, 1915. – A mű pontos címe: *Götf. Barbála (azv. Ponorai Thewrenk Jánosné): Néhai Mátisfalvi Götf. László háznapjének Hóra pórhada miatt esett romlása*. (Pest, 1823, 72 l.) Szinnyei szerint szerző leírja atyjának, ki Szinben lakott és meggye adószed volt, az oláhok által 1784. nov. 5-én történt meggyilkoltását, úgy saját és családjának bujdosását, szenvedését 1785. jan. 6-ig

Ha az összehasonlítás valamennyi elemét újra sorra vesszük, a következő területeken inkább Madách szerzőségére szavaznánk:

- az addigi életműhöz tartalmilag kapcsolható cselekmény-mozzanatok, jellemek;
- a Madách-életrajz ihletését sejtető elemek;
- a dráma szókincse, grammatikai és stiláris hasonlósága Madách műveivel;
- a nagy motívum-azonosság és
- a dráma (a pályamű) magas színvonala.

Szász Károlyt igazolná

- a második, saját kézirat és az,
- hogy 1866-ban sajátjaként beszél a műről és felolvassa belőle a Kisfaludy Társaságban;
- továbbá közli kiadási és színházi előadási szándékát.

Ez el is döntené a kérdést – ám inkább tovább bonyolítja. Miért nem adta ki és adatta elő végül a drámát? Miért annyira eltérő, más stílusú, gyakorlatilag a drámát csak felhígító az a néhány jelenet, amelyet a második változatban hozzátett? Hol van a *pályamű* Szász által írt kézírata? Miért kellett a József császárt lemásoltatnia 1866-ban⁴⁴? A választ még nem tudjuk...

Közvetett bizonyítékok alapján is hoztak már ítéletet – mi ezt nem tesszük most, a kérdés további kutatásokat igényel. De úgy érezzük: akár Szász Károly legkiválóbb epigon-alkotása, akár Madách drámája, a maga nemében a magyar romantikus dráma egyik remeke ez az alkotás, s ezért nem várhatunk. A József császár, a pályamű szövege mindenképpen megér annyit, hogy közzé tegyünk. Ha még nem is került elő döntő bizonyíték egyik vagy másik szerzőazonosítására...

Javasolom az olvasónak: döntsön maga. És esetleg olvassa el a két kitűnő huszadik századi II. József-drámát is a 19. századi után – s tapasztalhatja: ez a dráma megáll Németh László, vagy Szomory Dezső drámái mellett is.

***

Ui. (2010. nov. 27-én):

A dráma és a róla szóló könyv megjelenése óta csak ismertetések születtek, egyetlen cáfoló érvelés nem jelent meg hipotézisemről. Egy kritika ugyan kissé goromba, fellengző stílusban és hangnemben lesajnálta feltevésemet, de érveket, ellenbizonyítékokat az általam leírtakkal szemben az illető kritikus sem nyújtott. Ezért úgy vélem: az alapos gyanút nem lehetett cáfolni. Így öt évvel a könyv megjelenése után kijelenthetem: a drámát (hitem szerint) Madách Imre írta!

---

⁴⁴ A József császár lemásoltatásáról Szásznak feleségéhez írt 1866. febr. 15-ei leveléből értesültem: A másoló egy „megtévedt” ismerős vagy rokon, H. D. (Hunyadi Domokos), aki Szász kabátját és ingeit korábban zálogba tette, s az írónak nagy bajába került azt kiváltani. Kérdésem: ha volt egy saját kézirat, ekkor miért volt szükség a dráma lemásoltatására, főleg ilyen – mint levelében kifejti – kétes, megbízhatatlan ismerős munkájának igénybe vételével?